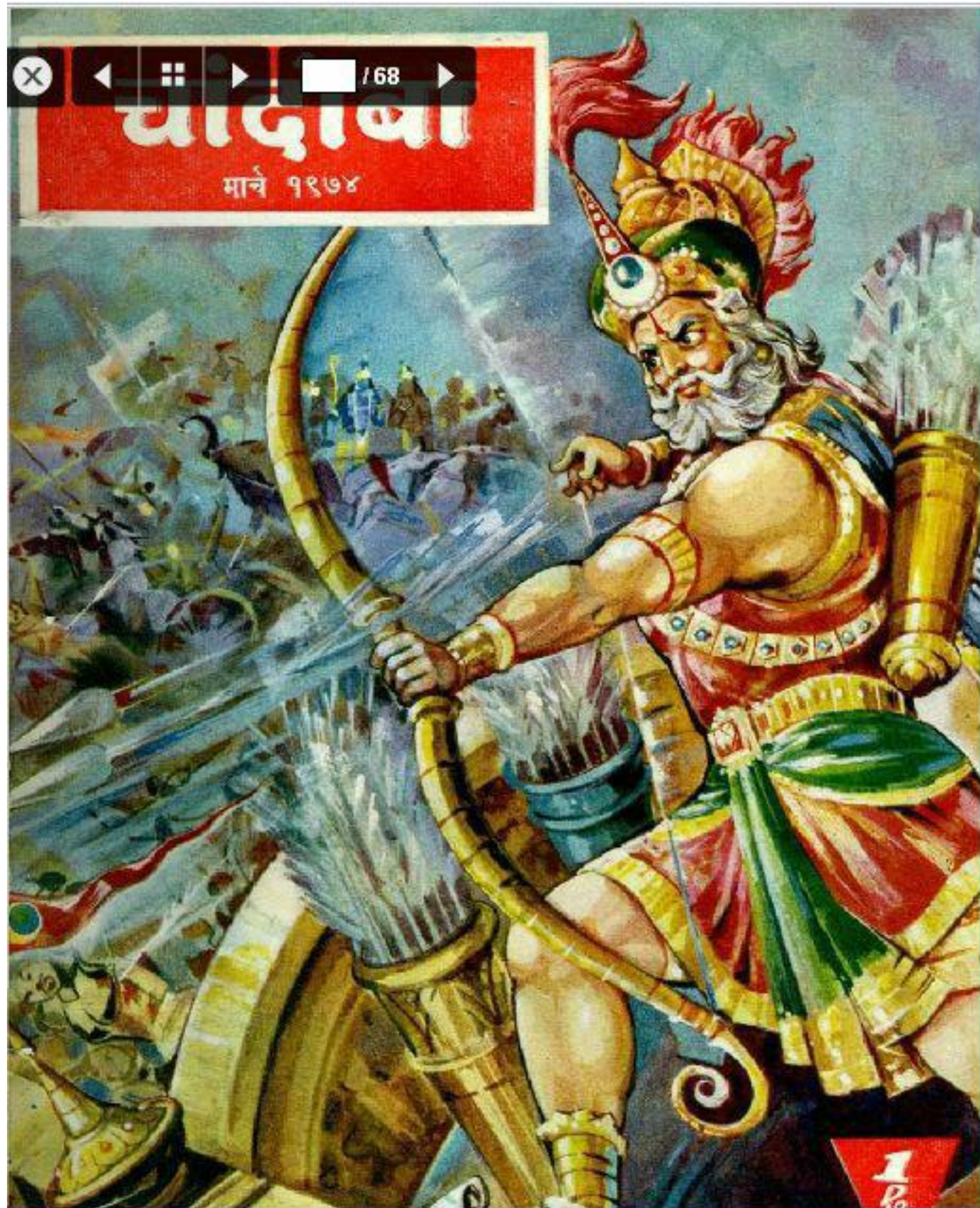

मार्च १९७४

अमरवाणी

चिता चिंता द्वयोर्मध्ये
चिंता नाम गरीयसी;
चिता दहति निर्जीवम्,
चिंता प्राणयुतम् वपु:   ॥ १ ॥

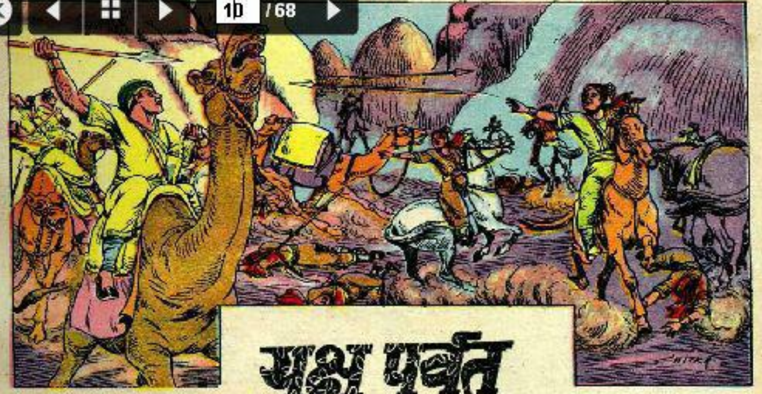
[चितेपेक्षां चिंता जास्त कष्ट देणारी आहे. (कारण) चितेवर निर्जीव देहच जळतो, परंतु चिंता सजीव देहाला जाळते.]

अजगाम यदा लक्ष्मी:
नारिकेलफलांबुवत्,
निर्जगाम यदा लक्ष्मी:
गजभुक्त कपित्थवत्   ॥ २ ॥

[संपत्ती येते तेव्हां नारळातल्या पाण्यासारखी येते, परंतु ती जाते तेव्हां हत्तीने गिळलेल्या कवठासारखी गडप होऊन जाते.]

असारे खलु संसारे
सारम् श्वशुर मंदिरम्
हिमालये हर श्शेते,
हरि: शेते महोदधौ   ॥ ३ ॥

[या निस्सार संसारात सासुरवाड सर्वांत जास्त सुख देणारे असते. (म्हणूनच तर) शंकराने (पार्वतीचे माहेर) हिमालय पर्वतावर आणि विष्णूने (लक्ष्मीचे माहेर जो) समुद्र त्यांत निवास केला आहे.]

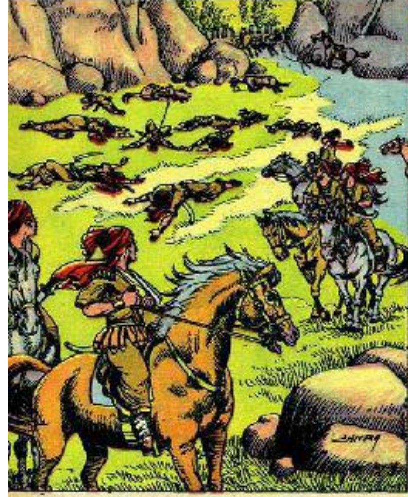


यक्ष पर्वत

[२०]

[समरबाहूच्या अनुयायांनी फेकलेल्या भाल्याचा मार लागल्याने वीरपूरचा सेनापती जखमी झाला. डोंगर चढून येणाऱ्या शत्रुसैन्यावर रानटी जातीच्या लोकांनी सोडलेल्या सिंहावाघांनी कित्येकांना ठार केले आणि शत्रुसैन्यात गोंधळ उडवून दिला. स्वर्णाचारी व समरबाहूचे अनुयायी उंटावरून पळून जाण्याच्या प्रयत्नात असतां वीरपूरच्या घोडेस्वारांनी त्यांच्यावर हल्ला केला. पुढे–]

स्वर्णाचारीने तलवार उपसून शत्रूच्या घोडेस्वारांवर साहस करून हल्ला केलेला पाहून समरबाहूच्या अनुयायांचा उत्साह वाढला व त्यांनी आपले उंट चालवून मुसंडी मारली आणि शत्रूवर इतका जोराचा हल्ला केला की शत्रूची फळी फुटली आणि स्वर्णाचारी आपल्या साथी उंटस्वारांसह पलीकडे निघून गेला. अर्थात दोघांची फार मोठी चकमक उडाली. समरबाहूच्या अनुयायांनी शौर्य दाखवून आपल्या तलवारीचे आणि भाल्यांचे पाणी शत्रूला खूप पाजले. घोडेस्वारांनीदेखील आपल्या राजाचा जयजयकार करून उंटवाहनांना बेजार केले. त्या चकमकीत समरबाहूचे काही अनुयायी आणि वीरपूरचे काही घोडेस्वार जखमी होऊन जमिनीवर लोळू



लागले. पूर्वी कधीं उंट पाहिले नसल्याने घोडे बिचकले आणि पळू लागले. ती संधी साधून स्वर्णाचारी उरलेल्या पंधरासोळा साथीदारांसह निसटून पळून गेला आणि जंगलात शिरून कोठे नाहींसा झाला हे शत्रूला कळलेदेखील नाही.

त्या वेळी वीरपूरचा सेनापती भयंकर चिडला आणि आपल्या घोडेस्वारांवर ओरडून म्हणाला–"आपण इतके जण आहो आणि शत्रू आपली फळी फोडून निघून जावा, या गोष्टीची काही लाज आहे का? घोडदळाचा नायक जिवंत आहे की मेला?"

स्वर्णाचारी व त्याच्या साथीदारांना थांबविण्याची शिकस्त करूनही यश मिळाले

नाही, याबद्दल निराश होऊन किंकर्तव्य विमूढ होऊन उभा राहलेला नायक सेनापतीकडे धावत आला आणि नमस्कार करून म्हणाला–"आम्ही अनेकांना ठार केले आणि कित्येक शत्रू जमिनीवर लोळत पडले आहेत. उरलेले जंगलात पळून गेले."

"ते पळून गेले आहेत हे, तू सांगण्याची गरज नाही. मी काही आंधळा नाही. त्यांचा पाठलाग करायचे सोडून तू येथे उभा काय करतो आहेस?" सेनापतीला भयंकर राग आला होता.

"वीरवर्य! जखमी झालेल्यांची मलमपट्टी करवीत होतो. नंतर आपल्या शूर घोडेस्वारांना घेऊन जाऊन शत्रूवर तुटून पडण्याच्या विचारात होतो." घोडेस्वारांचा नायक म्हणाला.

"हे सर्व काम संपवून चांगलासा मुहूर्त पाहून मग जावे म्हणतो आहेस होय? तू येईपर्यंत ते उंटावरचे पळपुटे तुझी वाट पहात थांबले असतील जणू काही! अंगात एक अंगारखासुद्धां न घालतां उपरणे पांघरून त्या शेंडीवाल्याने वीरपूरच्या घोडेस्वारांना धूळ चारली. ही गोष्ट महाराजांना कळली तर ते तुला आणि मला उभा चिरून खातील, लक्षांत आहे का?" सेनापती म्हणाला.

"अहो, तो नुसता शेंडीवाला नाही. त्याला 'आचार्य महामंत्री' म्हणून त्याचे

त्याचा शौर्यपराक्रम आणि रूपरंग पाहिलात तर तुम्हांला महाभारतातले..."

घोडदळाच्या नायकाचे ते वर्णन चालूच असतां सेनापती मध्येच त्याला म्हणाला– "तुझे ते काव्य आता पुरे कर. पुरे झाली तुझ्या तोंडाची वटवट! तू चौघांपांच जणांना बरोबर घेऊन तो शेंडीवाला आणि त्याचे उंटवाहनावर जाणारे अनुयायी कोणत्या दिशेने गेले आहेत व कोठे ते विश्रांती घ्यायला थांबले आहेत, जाऊन पाहून ये. त्यांना तुम्ही त्यांच्या शोधार्थ आल्याचे कळू देता कामा नये. मी त्यांचा तो डोंगरीं किल्ला सर करून त्यावर वीरपूरचा झेंडा फडकावतो आणि सैन्य घेऊन शत्रूच्या समाचाराला सैन्य घेऊन येतो."

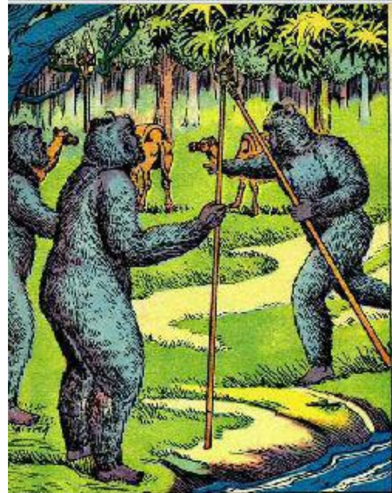
घोडदळाचा नायक नमस्कार करून "जो हुकूम!" म्हणाला आणि चार घोडेस्वारांना बरोबर घेऊन स्वर्णाचारी आपल्या अनुयायांबरोबर जंगलात ज्या दिशेने गेला होता त्या दिशेने चालू लागला.

परंतु स्वर्णाचारी तोंपर्यंत अरण्यात पुष्कळच दूर निघून गेला होता. वाटेल ते करून खड्गवर्मा आणि जीवदत्त आणि त्याच्या बरोबर त्याचा मालक समरबाहू सर्वजण कोठे आहेत हे पाहून त्यांना भेटून



परिस्थितीची ओळख करून घेणे आवश्यक आहे असे स्वर्णाचारीला वाटले. अस्वल जातीचे लोक जंगलात कोठे राहतात हे त्याला अंदाजे माहीत होते. म्हणून तो त्याच बाजूला निघाला आणि काही वेळाने एका तळ्याच्या काठी येऊन पोचला.

सर्व त्या तळ्यात उतरले. त्यांनी उंटांना पाणी पाजले आणि चरायला जंगलात सोडले. स्वर्णाचारीने आपल्या दोघां अनुयायांना उंचशा झाडावर चढून वीरपूरच्या पायदळ सैन्यापैकी किंवा घोडेस्वारांपैकी कोणी येत तर नाही, पाहून सावध करायला सांगितले. म्हणाला–"पहिल्या पासूनच सावध राहणे बरे. शत्रू फार मोठा नसेल



तर येथेच त्याला आपल्या तलवारींचे पाणी पाजून नरकलोकांत पाठवू या आणि दूर निघून जाऊं या. तेव्हां तुम्ही डोळ्यात तेल घालून पहात रहा आणि वेळीच आम्हांला सावध करा."

सुमारे अर्धा तासच झाला असेल, झाडांवर चढलेल्या दोघांपैकी एकाला ते होते त्या बाजूला अस्वल जातीच्या लोकांपैकी दहाबारा जण धावत येत असलेले दिसले. ते इकडेतिकडे न पाहतां सरळ त्याच तलावाच्या दिशेने पळत येत होते. म्हणून एक जण घाई-घाईने झाडावरून खाली उतरून स्वर्णाचारीच्या जवळ आला आणि त्याने जे पाहिले ते त्याला सांगितले.

स्वर्णाचारीने आपल्या सर्व अनुयायांना सावध करून तलावाच्या काठच्या झाडा-झुडपांत आपली चाहूल दिल्याशिवाय लपून बसायला सांगितले व म्हणाला–"आपण शोधायला म्हणून निघालो, पण आपल्या मालकाला कैदी करून घेऊन जाणारे अस्वल जातीचे लोकच समोर येत आहेत असे दिसते."

थोड्याच वेळात अस्वल जातीचे लोक त्या तलावाच्या जवळ येऊन पोचले. त्यांपैकी एकाला झाडाखाली चरत असलेले उंट दिसले. पायाखालची जमीन सरकल्यासारखा तो थरथर कापत म्हणाला–"हे वृकेश्वरी माते! तूच वांचव गे अंबे!" त्याने उंटांकडे बोट दाखवीत आपल्या साथीदारांना सावध केले.

अस्वल जातीचे सर्व लोक जागच्याजागी थबकले. ते इतके घाबरून गेले की त्यांना काय करावे, हेच सुचेना. त्याच वेळी स्वर्णाचारीच्या सूचनेवरून समरबाहूच्या अनुयायांनी त्यांच्यावर हल्ला करून आपल्या भाल्यांनी दोघांना भोसकून खाली पाडले. ते दोघे "मेलो, वृकेश्वरी अंबे!" असे ओरडत खाली पडतांच अस्वल जातीच्या पाच सहा जणांनी आपली हत्यारे खाली जमिनीवर टाकली आणि "वांचवा! क्षमा करा, आम्हांला!" म्हणत लोटांगणच

त्यासारखे धावरून ओरडत परत फिरले आणि त्या तलावाच्या बाजूला येत असलेल्या जीवदत्त, खड्गवर्मा, समरबाहू आदिकांना स्वर्णाचारीचे वर्णन करून त्याच्याबरोबर आणखी लोक आल्याचे पण सांगितले.

"जंगलात डोंगरी किल्ला बांधत असलेला स्वर्णाचारी आपले काम सोडून इकडे कां यावा? आश्चर्यच आहे! त्या प्रदेशात त्यांच्यावर भयंकर संकट ओढवल्याने त्याला इकडे पळून यावे तर लागले नसेल?" जीवदत्त म्हणाला.

"स्वर्णाचारी स्वामिभक्त आहे! कदाचित तो मला अस्वल जातीच्या लोकांच्या हातांतून सोडवून आणण्याच्या प्रयत्नात आला नसेल कशावरून?" समरबाहूने विचारले.

त्यांच्या वरील संभाषणाचा अर्थ न कळल्यामुळे गुरुभल्लूकाला वाटू लागले की त्याच्यावर दुसरेच एखादे संकट तर ओढवले नसेल? तो जीवदत्ताच्या पायां पडून म्हणाला–"तुम्ही मला प्राणदान देऊन अभयवचन दिले आहे, हे विसरू नका!"

ते ऐकून जीवदत्ताला हंसूच कोसळले. तो गुरु भल्लूकाच्या पाठीवर हात फिरवीत म्हणाला–"गुरु भल्लूका! तुला आमची



किंवा समरबाहूच्या अनुयायांची भीती असण्याचे कारणच नाही. तू अगदी बेफिकीर रहा!"

"साक्षात् वृकेश्वरी अंबाच तुझ्या पाठीशी असतां तुला एवढे भिण्याचे कारणच काय रे?" खड्गवर्मा त्याची थट्टा उडवीत म्हणाला.

सर्व बोलत बोलत तलावाजवळ येऊन पोचले तेव्हां स्वर्णाचारी अस्वल जातीच्या लोकांना समरबाहूला त्यांनी कैद करून नेल्यावर काय काय झाले विचारीत असलेला दिसला. त्याला जीवदत्त, खड्गवर्मा, समरबाहू, गुरु भल्लूक आणि अस्वल जातीचे अनेक लोक दुरून येत असलेले



दिसले. त्याला इतका आनंद झाला की तो तत्क्षण त्या दिशेने धावत जाऊन म्हणाला–"समरबाहू महाराज! क्षत्रिय वीर हो! हा सेवक अभिवादन करीत आहे!"

जीवदत्त त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून विचारू लागला–"काय रे स्वर्णाचारी! तू आपल्या राजाचा किल्ला त्याच्या नशिबा-वर सोडून वनविहार करायला निघाल्या-सारखा दिसतो आहेस?"

"क्षत्रिय वीर हो! तो किल्ला शत्रूने बळकावला आहे. तो वांचविण्यासाठी मी समरबाहूच्या अनुयायांच्या मदतीने शिकस्तीचा प्रयत्न केला. त्या प्रयत्नात आमच्या आ[illegible] साथीदारांना वीरगती मिळाली!" स्वर्णाचारी दीर्घश्वास सोडीत म्हणाला.

"सर्वांनाच स्वर्गप्राप्ती झाली नसती आणि थोडेफार जरी या जगात राहले असते तर ते आपल्या भावी राजाला थोडी फार होईना मदत नक्कीच करू शकले असते. वीरगती न मिळाल्याने या मर्त्य-लोकांतच ज्यांना राहावे लागले असे दुर्दैवी कितीजण आहेत?" खड्गवर्माने विचारले.

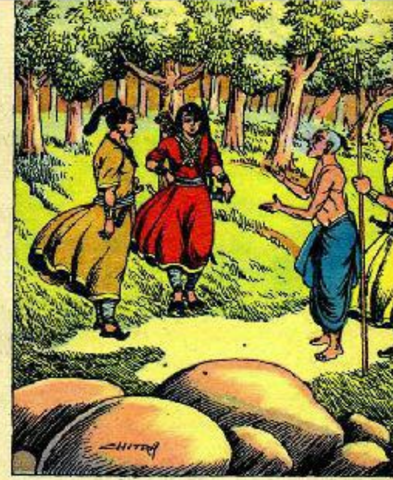
स्वर्णाचारीने त्याच्याबरोबर तलावापर्यंत आलेल्या समरबाहूच्या अनुयायांकडे एकदां पाहून म्हटले–"माझ्यासह आम्ही सोळा-जण आहो आणि सोळा उंटसुद्धां वांचले आहेत."

स्वर्णाचारीने जंगलांत वाघासिंहांना धरण्यासाठी आणि शिकारीसाठी वीरपूरच्या प्राणिसंग्रहालयाचा अधिकारी आल्यापासून डोंगरी किल्ल्यावर चढून येण्यासाठी शत्रूने केलेले प्रयत्न आणि किल्ल्याच्या बचावा-साठी स्वर्णाचारीने केलेल्या युक्त्या सर्वांचे वर्णन करून सांगितले. शेवटी सर्व प्रयत्न अयशस्वी होऊन त्याला शत्रूची फळी फोडून कसे पळून यावे लागले याचे वर्णनदेखील त्याने सांगितले.

समरबाहूने सर्व वर्णन ऐकून दीर्घश्वास सोडला व म्हणाला–"म्हणजे किल्ल्या-बरोबर आपण कित्येक दिवसांपासून जम[illegible] स्वाधीन झाले म्हणावयाचे. त्या वीरपूरच्या राजाला क्षमा करतां कामा नये, त्याला अद्दल घडेल असे काहीतरी केले पाहिजे. क्षत्रियवीर हो तुम्ही या कामी मला सर्व प्रकारे मदत केली पाहिजे. मी तुमच्या पायां पडून विनंती करीत आहे."

जीवदत्त समरबाहूकडे पाहून काही उत्तर देणार एवढ्यात खड्गवर्मा म्हणाला–"समरबाहू! आतां तू संकटात सापडला आहेस म्हणून आमच्या जवळ शरण मागतो आहेस. तुला अस्वल जातीच्या लोकांच्या हातांतून वांचविण्याचे वचन दिले होते, ते आम्ही पाळले. आतां आम्ही आपल्या कामासाठी विन्ध्य पर्वताच्या दिशेने जातो. तेथे आम्हांला एक दगडाचा रथ हलवायचा आहे. वाटेत कोणावर काही संकट आले तर त्याला होईल तेवढी मदत करावी या उदार बुद्धीने आम्ही करीत आलो. परंतु यापुढे आम्हांला तेदेखील सोडणे भाग आहे."

जीवदत्तने खड्गवर्माच्या खांद्यावर हात ठेवून तसे करणे बरोबर होणार नाही असे खुणावले आणि म्हणाला–"समरबाहू! तू राज्य मिळवून ते चालविले नाहीस! फक्त वीरपूरच्या राजावर सूड उगविण्यासाठी तू युद्ध करणार आहेस. त्यापेक्षां या जंगलात कोठेतरी सोयीची जागा पाहून तेथे शेती-



भाती करून सुखाने पुढले आयुष्य घालविणे जास्त शहाणपणाचे होईल की नाही? तूच विचार कर."

समरबाहूने त्याचे काहीच उत्तर दिले नाही, फक्त मान खाली करून उभा राहिला. स्वर्णाचारी थोडे साहस करून म्हणाला–"एक विनंती करावी म्हणतो, तुमची परवानगी मागतो त्यासाठी. समरबाहू आपल्या नावावरून चंद्रवंशातच जन्मला असावा असे मला वाटते. त्याने एखादे राज्य स्थापन करावे मी त्यांचा मंत्री म्हणून काम करावे असे मला फार फार वाटते. तुमची दोघांची मदत मिळाली तर तो डोंगरी किल्ला वीरपूरच्या राजाच्या हाता-

तून परत मिळवून छोटेसे राज्य स्थापन करता येईल. जवळपासचे रानटी जातीचे लोक खुशीने त्या राज्यात प्रजा म्हणून राहतील. त्यांच्या वस्त्या त्या राज्यात सामील होतील."

जीवदत्त खड्गवर्माकडे पहात म्हणाला– "खड्गवर्मा! एवढी मदत आपण करायला हरकत नाही असे वाटते मला." नंतर समरबाहू व स्वर्णाचारीला म्हणाला– "आपण प्रथम वीरपूरच्या सैनिकांना येथून हाकलून लावले पाहिजे. आपण कमी संख्येने असल्या कारणाने त्यांच्याशी समोरा-समोर युद्ध करणे आपल्याला शक्य नाही. म्हणून काहीतरी युक्तीच काढली पाहिजे. एक उपाय आहे. गुरु भल्लूकाच्या गुहेत ते सर्व शिरतील असा प्रयत्न केला पाहिजे."

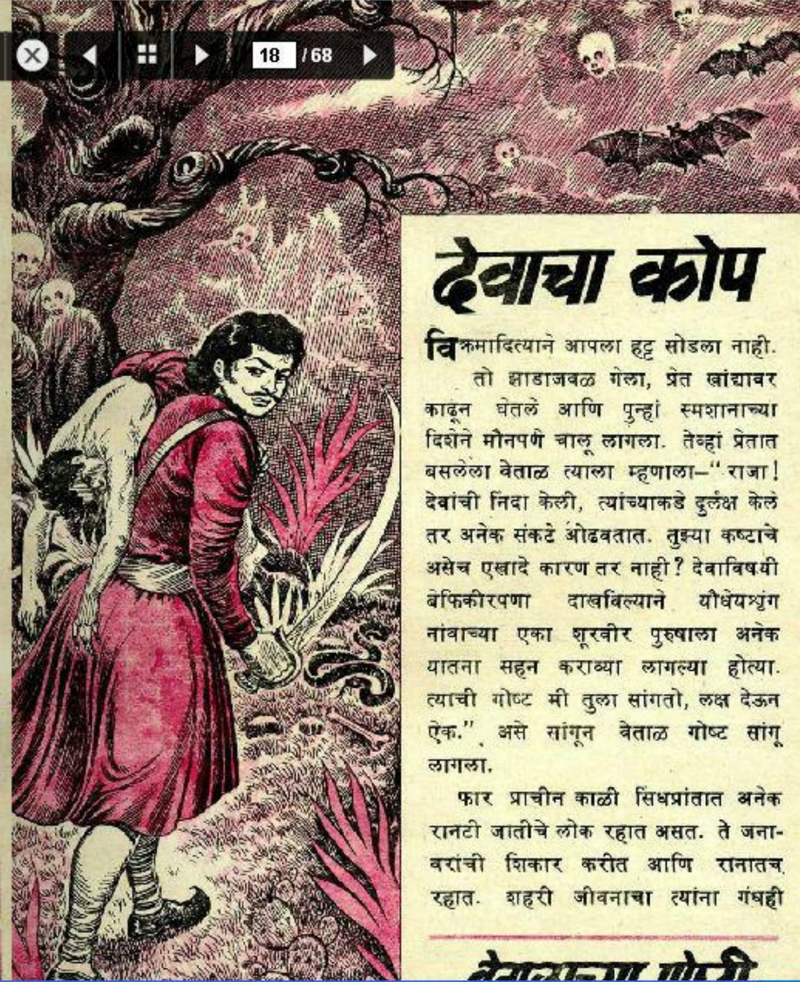
"ते कसं काय? ते गुहेत कसे काय शिरतील?" स्वर्णाचारीने विचारले.

"त्यासाठी गुरु भल्लूकाच्या एका दोघां अनुयायांनी वीरपूरच्या सैनिकांजवळ जावे आणि आम्ही सर्व त्या गुहेत लपलो आहो अ... सांगा... आमचा वध करण्यासाठी गुहेत नक्कीच शिरणार. तेव्हां..." असे म्हणून जीवदत्त थांबला आणि गुरु भल्लूकाकडे वळून म्हणाला– "भल्लूका! तुझे शिष्य तुझ्यासाठी जीव देणारे आहेत की पुक्खा झोडणारे आणि गुरुद्रोह करणारे आहेत?"

तो प्रश्न ऐकून गुरु भल्लूक आवेशाने म्हणाला–"माझ्या शिष्यांची गुरु भक्ती तुम्ही स्वतःच्या डोळ्यांनीच पहा. मी आज्ञा केली तर ते विहिरीत उडी टाकतील. येथे दरी नाही की समुद्र नाही. म्हणून माझे शिष्य मी दाखवीन त्या झाडावर चढून खाली उडी मारतील." असे सांगून त्याने एका शिष्याला बोलावून झाडावर चढून खाली डोके करून उडी मारायला सांगितले.

जीवदत्त त्याला अडवणार एवढ्यात तो झाडावर चढलादेखील आणि "गुरु भल्लूक" म्हणून डोके खाली करून उडी मारायला तयार झाला. (पुढे चालू)





देवाचा कोप

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि पुन्हां स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! देवांची निंदा केली, त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले तर अनेक संकटे ओढवतात. तुझ्या कष्टाचे असेच एखादे कारण तर नाही? देवाविषयी बेफिकीरपणा दाखविल्याने यौधेयशृंग नांवाच्या एका शूरवीर पुरुषाला अनेक यातना सहन कराव्या लागल्या होत्या. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार प्राचीन काळी सिंधप्रांतात अनेक रानटी जातीचे लोक रहात असत. ते जनावरांची शिकार करीत आणि रानातच रहात. शहरी जीवनाचा त्यांना गंधही



नव्हता. यौधेय नांवाच्या अशाच एका रानटी जातीत श्रृंग नांवाचा एक शूर, साहसी आणि हुशार तरुण होता. यौधेय जातीचे लोक त्याच्या शब्दावर आपले सर्वस्व अर्पण करण्यास सर्वदा तयार असत. त्यांना त्याच्या नायकत्वात पुष्कळ फायदादेखील झाला. म्हणूनच त्यांनी त्याला एकमताने आपला नायक निवडले होते.

श्रृंगने आपले तन, मन व धन आपल्या जातीच्या उद्धारासाठी खर्ची घालण्याचे ठरविले. यौधेयांच्या वस्तीपासून थोड्याच अंतरावर मायावी जातीची एक वस्ती होती. ते मंत्र तंत्र करून खूप पैसे मिळवीत. त्यांच्याकडे अपार संपत्ती होती. त्यांना

[illegible] अवगत होती. परंतु युद्धकलेत ते मागसलेले होते. म्हणून ते किल्ले बांधून त्यात रहात. ते इतर जातीच्या लोकांच्या वाटेस कधीच जात नसत.

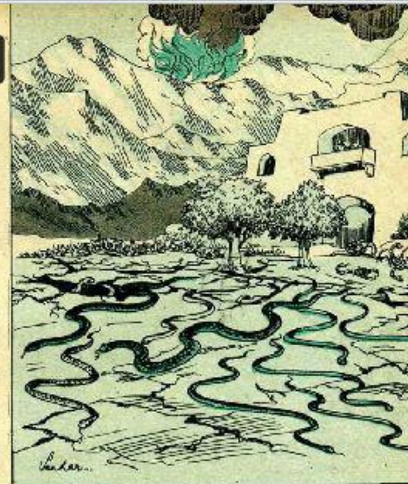
श्रृंगने आपल्या जातीच्या लोकांना शस्त्रास्त्र विद्या शिकवून मायावी जातीच्या लोकांच्या किल्ल्यावर हल्ले करायला सुरवात केली. मायावी लोकांनी आपली माया पसरवून आपल्या शत्रूला चकित करून सोडले. परंतु श्रृंगच्या चातुर्यासमोर आणि शौर्यासमोर त्यांचे मंत्रतंत्र आणि माया सर्व निरुपयोगी साबित झाले. श्रृंगने योधेयांचा पूर्णपराभव करून त्यांचे सर्व किल्ले स्वाधीन करून घेतले. त्याने त्यांच्या कारागिरांना आपले गुलाम करून घेतले आणि त्यांच्या मदतीने एक मोठे नगर वसविले. त्याने तेथे आपली राजधानी स्थापित करून एका नव्या राज्याचा पाया घातला.

पिढ्यान् पिढ्या रानटी जीवन घालविणाऱ्या यौधेयांना श्रृंगच्या कृपेने सभ्य जगात वावरण्याची संधी मिळाली. त्यांनी शेतकी आणि गोपालनाचा धंदा, विणकाम, शिल्पकला, गृहनिर्माण इत्यादी कला वर्षासहा महिन्यात शिकून घेतल्या. पुढे त्यांनी श्रृंगला आपला राजा म्हणून निवडले.

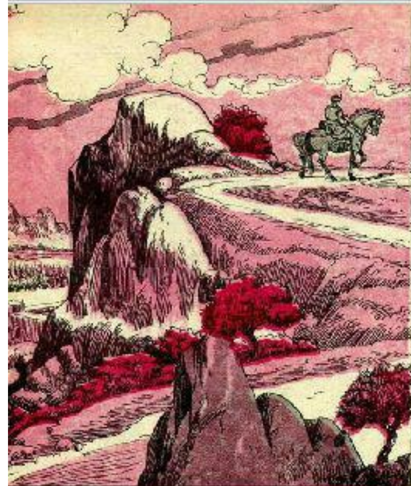
[illegible] भासत होती. त्याच्या जातीचा सभ्य जगात प्रवेश होऊ लागला होता तरी त्यांचे आचारविचार अजून जसेच्या तसेच होते. त्यांचा अंधविश्वास दूर व्हावा या हेतूने त्याने आपल्या प्रजेला राजवाड्याच्या चहूबाजूला असलेल्या पटांगणात एकत्र बोलाविले. सर्व लोक त्याला देवासारखा थोर मानीत म्हणून सर्व लोकांनी एकत्र जमल्यावर त्याचा जय जयकार केला. तो प्रजेला उद्देश्यून म्हणाला–"प्रजाजन हो! तुम्ही मला हे सांगा की, तुम्ही पहिल्या पेक्षा जास्त आनंदाने आणि समाधानाने रहात आहां, त्याचे कारण काय, या गोष्टीचा विचार तुम्ही कधी केला आहे का?"

"ही सर्व देवाची कृपा आहे." सर्व म्हणाले.

श्रृंगला ते उत्तर आवडले नाही. तो थोडा रागावल्या सारखा होऊन म्हणाला– "यांत देवाची कृपा किंवा अवकृपा कशी काय?" त्यानंतर तो जे काही म्हणाला ते कोणालाच ऐकू आले नाही. कारण विजेच्या कडकडाटासारखा आवाज होऊन धरणीकंप झाला. जमीन जागोजागी दुभंगली. जमिनीला भेगा पडल्या व पृथ्वीच्या गर्भातून माती, पाणी, साप, विंचू व इतर प्राणी बाहेर पडले. राजवाडा



ज्या डोंगराच्या पायथ्याशी होता तो डोंगरच डोलू लागला आणि विजेच्या कडकडाटासारखा आवाज करू लागला. क्षणार्धात त्याच्या शिखराला एक मोठे विवर पडले आणि त्यातून ज्वाळा बाहेर येत असलेल्या दिसल्या. धूर आणि राख सर्वत्र पसरली. श्रृंगची राजवस्त्रे राखेखाली झाकली गेली. एकच गोंधळ उडाला. स्वत:चा जीव वांचविण्यासाठी लोक वाट फुटेल तिकडे पळू लागले. राजधानीतली घरे व इमारती ढासळल्या आणि शेकडो लोक त्यांखाली सांपडून मरण पावले. ज्वालामुखी शांत झाला तेव्हां चारी बाजूला राख दिसत होती.



यौधेयांचा श्रृंगवर जो विश्वास होता तो उडाला. त्यांना वाटू लागले की देवाची निंदा केल्याचा च हा परिण:म आहे. देवाचा कोप झाला की सर्वनाश होणारच.

भूकंप झाल्याची आणि श्रृंगवर प्रजेचा जो विश्वास होता तो उडाल्याची गोष्ट उत्तरेकडील रावळ राजाला कळली. तो ससैन्य श्रृंगच्या राज्यावर चालून आला.

श्रृंगने प्रजेला शत्रूला तोंड देण्यासाठी तयार होण्यास सांगितले. परंतु प्रजेने त्याला ईश्वरद्रोही मानून त्याच्या आज्ञेची पर्वा केली नाही. तेव्हां श्रृंग आपल्या एका घोड्यावर बसून राज्याबाहेर पळून गेला. त्याची सर्व प्रजा त्याच्याविरुद्ध उलटली होती. म्हणून [illegible] व्यतिरिक्त दुसरा उपायच नव्हता. मायावी, यवन वगैरे जातींची नजर चुकवून जाण्यासाठी त्याला पूर्व दिशेलाच पळून जावे लागले. मोठ्या कष्टाने त्याने वाळवंट ओलांडले. लागोपाठ तीन आठवडे पळत राहल्यावर तो इंद्रप्रस्थ राज्यात येऊन पोचला. अर्धपोटी किंवा उपाशीच राहून त्याने इतके दिवस काढले होते. म्हणून तो अगदी दमून भागून गेला होता.

राजधानीत त्याला एक सुंदर उद्यान दिसले. राजकन्या केशिनी त्या उद्यानात विहार करण्यासाठी त्यावेळी आलेली होती. म्हणून शिपायांनी श्रृंगला उद्यानात प्रवेश करू दिला नाही. तेव्हां तो उद्यानाबाहेरच्या एका झाडाच्या सावलीत झोपला.

थोड्या वेळाने राजकन्येची एक दासी सहज काही कारणाने उद्यानाबाहेर आली. तिने श्रृंगला पाहिले व त्याचे सौंदर्य पाहून ती राजकन्येकडे धांवत गेली. तिने राजकन्येला एक सुंदर पुरुष उद्यानाबाहेरच्या झाडाखाली झोंपला असल्याचे सांगितले. केशिनीने त्या तरुणाला बोलावून घेतले आणि त्याची ती अवस्था पाहून त्याला खायला फळे व प्यायला थंड गार पेय मागवून दिले. श्रृंगला थोडी हुशारी वाटली. राजकन्येने त्याला तो कोठून व कशासाठी आला असल्याचे विचारले.

केशिनी सुंदर होतीच. त्यात तिने दाखविलेले सौजन्य व सहानुभूती पाहून त्याला थोडे बरे वाटले. तरी अत्यंत निराशेच्या स्वरात तो म्हणाला–"आतां मी एक सामान्य मनुष्य आहे. पूर्वी मी एक पराक्रमी आणि सामर्थ्यवान वीर होतो."

केशिनीने जास्त चवकशी केली नाही ती त्याला राजवाड्यात बोलावून घेऊन गेली आणि त्याच्याशीच विवाह करण्याचा तिचा विचार असल्याचे तिने आपल्या वडिलांना सांगितले.

"तो कोण कोठून आला, वगैरे गोष्टी माहीत नसतां तू त्याच्याशी लग्नाला तयार होणे शोभत नाही. तुला माळ घालायला एकाहून एक थोर व पराक्रमी राजकुमार तयार आहेत." तिच्या वडिलांनी तिची समजूत घालण्याचा प्रयत्न करून पाहिला.

केशिनीने पुन्हां एकदां श्रृंगला भेटून विचारले–"तुम्ही कोणी राजकुमारच होता असे मला वाटत आहे. तुम्ही आपला पूर्व वृत्तांत सर्व सांगू शकलात तर तुमच्याशी विवाह करून द्यायला माझे बाबा तयार आहेत."

श्रृंग थोडा गोंधळल्यासारखा होऊन म्हणाला–"माझ्या दैवाने पाठ फिरविली. म्हणून मी या स्थितीत आहे." असे



सांगून त्याने आपला पूर्ववृत्तांत थोडक्यात सांगितला.

तो यौधेय श्रृंग असल्याचे कळल्यावर केशिनीला आनंद झाला. कारण तिने त्याच्या शौर्यसाहसाच्या गोष्टी ऐकल्या होत्या. म्हणून ती म्हणाली–" तुम्ही आतां निश्चित व्हा. आपला विवाह झाल्यावर इंद्रप्रस्थाचे राज्य तुम्हांलाच मिळणार आहे. आतां भाग्य अनुकूल झाले आहे असेच समजा."

केशिनीने श्रृंगविषयी सर्व गोष्टी आपल्या वडिलांना जाऊन सांगितल्या. परंतु राजाला त्या गोष्टीचा आनंद झाला नाही. उलट तो या विचारात पडला की या दोघांचा विवाह कसा टाळता येईल आणि श्रृंगला



कसे दूर करता येईल? म्हणून त्याने आपल्या सर्व मंत्र्यांना मंत्रणागृहात जमण्यासाठी निरोप पाठविला.

केशिनी मंत्रणागृहात त्यापूर्वीच पडद्या-आड जाऊन बसली होती.

सुरवातीला राजाने शृंगशी केशिनीने विवाह करण्याचा हट्ट धरला असल्याचे सांगून तो राजवाड्यातच अतिथी म्हणून असल्याचे सांगितले व हा प्रश्न कसा सोडवायाचा, हे विचारले.

तेव्हां प्रधान म्हणाला–"रावळ राजा एक शक्तिशाली राजा आहे. त्याच्याकडे शृंगला कैद करून जर आपण पाठविले तर त्याच्याशी कायमची मैत्री होऊ शकेल."

परंतु अतिथीला कैद करणे नीतीविरुद्ध आहे. त्याला राज्याबाहेर पाठविले पाहिजे. कारण रावळला शृंग आपल्या राजवाड्यात असल्याचे कळले तर तो नक्कीच स्वारी करील." एक मंत्री म्हणाला.

राजा म्हणाला–"परंतु केशिनी शृंगशी विवाह करण्याचा हट्ट धरून बसली आहे ना?"

ते ऐकून एक मंत्री म्हणाला–"महाराज! राजकन्येची इच्छा पुरी व्हायला एक उपाय आहे. आपणच शेजारच्या राजांची मदत घेऊन रावळच्या राज्यावर स्वारी करावी. त्याने अनेक शेजारी राजाना बराच त्रास दिला आहे. तेव्हां त्यांच्या मदतीने रावळचा पराभव करून आपण कीर्तिलाभ करून घ्यावा. म्हणजे एका दगडानं दोन पक्षी मारतां येतील,–रावळचा काटा दूर होईल आणि राजकन्येची इच्छा पूर्ण होण्यास मार्ग मोकळा होईल."

तो सल्ला सर्वांस पसंत पडला.

रावळचा शेवट व्हावा या गोष्टीस सर्व शेजारी राजे तयार झाले. एक मोठे सैन्य एका झेंड्याखाली येऊन उभे राहले. त्यात शृंग स्वत: एक सामान्य सैनिक म्हणून भर्ती झाला. त्यात यवन राजा रावळ याच्याशी शृंगचे द्वंद्वयुद्ध झाले. त्यात शृंग बराच जखमी झाला. परंतु त्याने रावळ राजाचा [illegible] गोष्ट सर्वांस पटवून दिली.

त्यानंतर शृंगने आपल्या जातीच्या लोकांविषयी चवकशी करून पाहिली तेव्हां ते पुन्हां रानटी स्थितीतच राहू लागल्याचे त्याला आढळले. त्यांच्या पैकी काही यवनांच्या राज्यात आणि काही मायावी जातीच्या वस्तीत जाऊन गुलाम झाले असल्याचे ऐकून त्याला फार वाईट वाटले. त्याने पुन्हां आपल्या जातीचा उद्धार करण्यासाठी कंबर बांधली. त्याने सर्व रानटी जातीच्या लोकांना एका छत्राखाली आणले. त्याने एक राजधानी स्थापन करून त्याच्या चहूंकडच्या एका मोठ्या प्रदेशावर आपले राज्य स्थापित केले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, देवाची निंदा करणाऱ्या शृंगवर देवाचा अनुग्रह पुन्हां कसा काय झाला? त्याला सोडून देऊन पळून गेलेले लोक पुन्हां त्याच्या छत्राखाली कसे काय आले? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनसुद्धा तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"शृंग देवाची निंदा करतो, असा अंधविश्वास त्याच्या जातीच्या लोकांच्या मनात होता. आपल्या प्रजेच्या मनात दृढमूळ झालेला अंधविश्वास दूर करण्यासाठीच शृंगने सर्वांना राजवाड्यासमोरच्या पटांगणांत एकत्र केले होते. परंतु त्याच वेळी ज्वालामुखी फुटला. तो देवाचा कोप आहे असे अंधविश्वास असलेल्या रानटी यौधेयांना वाटले. म्हणून ते त्याच्या विरुद्ध उलटले. परंतु शृंगने आपल्या सामर्थ्याने पुन्हां राज्य स्थापन केले तेव्हां यौधेयांना अंधविश्वासाने वाटले की या मुळेच देवांचा कोप नाहीसा झाला असावा."

राजाचे मौन अशातऱ्हेने भंग होताच वेताळ पुन्हां प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)





बायकोने दिलेला मंत्र

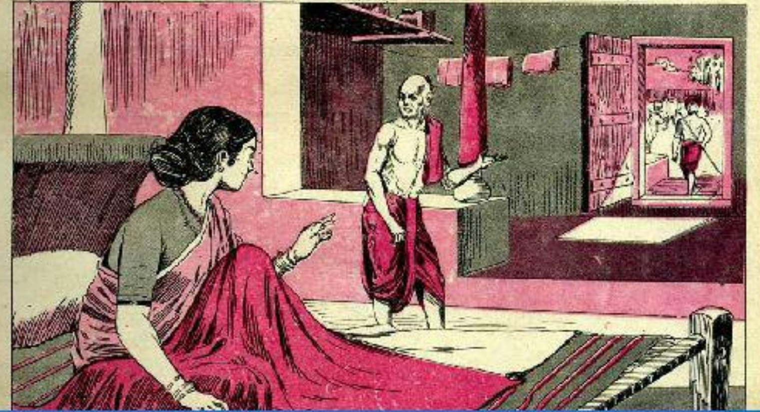
कोटीनगर नांवाच्या गावी एक लोभी भटजी रहात असत. त्यांचे नाव सोनभट होते. त्यांचा भिक्षुकीचा धंदा छान चाले. तरी देखील सोनभटजी फार लोभी होते. जवळपासच्या पंचक्रोशीत सर्व लोकांकडचे चूडाकर्म, विवाहापासून तों आग्निसंस्कारापर्यंत सर्व संस्कार सोन भटजींच्या हातूनच होत. सोनभटजी दक्षिणा घेण्यात गरीब श्रीमंत हा भेद मानीत नसत. सर्वांकडून भरपूर दक्षिणा घेत. त्यात कोणाची गय करीत नसत.

एकदां त्यांच्या गावात आणि जवळपासच्या प्रदेशांत कोणता तरी स्पर्शजन्य रोग पसरला आणि माणसे माशासारखी मरू लागली. सोनभटजींना तेच सुगीचे दिवस लाभले. अग्निसंस्कार करायला सोनभटाशिवाय कोणी दुसरा भट नव्हता. म्हणून सोनभट सांगतील ती दक्षिणा आणि ते सांगतील त्या तऱ्हेने अग्निसंस्कार होऊ लागले. सोनभटजींनी स्पर्शजन्य रोगाने मरणाऱ्याला गोदानाशिवाय मुक्ती नाही असे सांगितले. लोकांनी नाइलाजाने गोदान करण्याचे कबूल केले आणि भाकड किंवा वांझ जी गाय मिळेल ती विकत घेऊन गोदान केले. अशातऱ्हेने सोनभटजींकडे भाकड गाईंचे एक रेवड, एक फार मोठे गोधन जमा झाले.

आतां या गाईंच्या मोठ्या कळपाच्या चाऱ्या निवाऱ्याची सोनभटजींना फिकीर करावी लागू लागली. एक मोठा गोठा बांधावा लागला. नंतर दररोज त्यांना चरायला न्यावे लागे. त्यात दुष्काळाचे दिवस चालू होते. चारा विकत घ्यायला पायली भरून पैसे मोजावे लागू लागले. सोन भटजींची अर्धीअधिक मिळकत या गोरक्षणात खर्च झाली. परंतु करणार [illegible] पाप लागण्याची भीती होती. स्वत:च्या मुलांना कोणाला गाईंना जंगलात चरायला घेऊन जा म्हणून सांगावे तर त्याची त्यांना संवय नाही. उन्हांत आजारी पडतील अशी भीति वाटली. शेवटी स्वत:च सोनभटजींना गुराख्याचे काम करावे लागले. त्यामुळे त्यांच्या भिक्षुकीच्या धंद्यात व्यत्यय येऊ लागला. भाकड आणि वांझ गाईंना पोसण्यात खर्च होऊ लागला आणि भिक्षुकीच्या धंद्यात होणारी मिळकत पण थांबली. स्वत:ची व कुटुंबाची उपासमार होण्याची भीती वाटू लागली.

कोणी गुराखी नेमावा तर त्याचा पगार आणि तीन वेळ त्याला पुक्खा द्यावा लागणार. ती गोष्ट परवडणारी नव्हती. बायकोने त्याला तीन वेळा वाढण्यास साफ नकार दिला. तरी शेवटी गुराखी नेमावाच लागला आणि सोनभटजींनाच सैपाक करावा लागू लागला. आतां सोनभटजी भिक्षुकी सोडून सैपाक्याचे व गुराख्याचे काम करू लागले.

परंतु हा सर्व खटाटोप व्यर्थच गेला. वांझ गाईवर जो खर्च झाला तो सर्व पाण्यात गेला. सोनभटजी आपल्या फुटक्या नशिबाला दोष देऊं लागले. "स्वधर्मे निधनं श्रेय: परधर्मो भयावह:" हे आर्ष वचन आठवले. "देवा! मला ही काय बुद्धी दिलीस, गोदान मागण्याची? माझ्या डोक्यावर हा संकटांचा डोंगर कोसळला



आहे." सोनभटजी देवाला दोष देऊ लागले. परंतु त्यांच्या डोक्यात हा विचार आला नाही की, या सर्व संकटांचे मूळ कारण त्यांचा स्वतःचा लोभीपणा होता आणि त्यांनी स्वतः होऊन हे दुखणे विकत घेतले होते.

शेवटी त्यांच्या बायकोला नवऱ्याचे दुःख पाहवले नाही. तिने एक सल्ला दिला आणि नवऱ्याला संकटातून मुक्त केले. ती हुशार होती.

ती नवऱ्याला म्हणाली—"मी सांगते तसे करता का? तुमच्या सर्व हालअपेष्टा एका क्षणात दूर होतील. पुष्कळदां साध्या गोष्टी सुद्धां माणसाला सुचत नाहीत आणि विना-कारण कष्ट सोसावे लागतात. मी सांगते तो उपाय पटला नाही तर दुसरा विचार करा."

सोनभटजींना बुडत्याला आधार मिळा-ल्यासारखे वाटले. म्हणाले—"तू सांगशील ते करायला मी तयार आहे."

"हे पहा, या वांझ गायी ज्या किमतीला, जो कोणी विकत घेईल त्याला विकून टाका. य[illegible] करणार? यांना विकत घेणारे सुद्धा थोडे थोडके लोक नाहीत. या गायी विकून जे पैसें मिळतील त्या पैशांनी चांगल्या दुभत्या चार गायी विकत घ्या. कोणी गोदान करायला आला की सांगा की गाय विकत घ्यायला जी रक्कम खर्च होणार ती रक्कम त्याने तुम्हांला द्यावी व तुम्ही चांगली दुभती गाय घेऊन येऊं शकाल. आपल्याच गायींपैकी एक गाय दर वेळी न्यायची. अशा तऱ्हेने गोदानाच्या नांवे पुष्कळ पैसे मिळतील आणि दुभत्या गाईच्या चाऱ्याची फिकीर राहणार नाही आणि सर्वच प्रश्न सुटतील." बायकोने सल्ला दिला.

तो सल्ला म्हणजे सोनभटजींना गायत्री मंत्रच वाटला. त्यांनी सर्व भाकड आणि वांझ गायी खाटकाला विकून टाकल्या आणि चांगल्या दुभत्या गायी विकत घेऊन भिक्षुकीचा बसलेला धंदा पुन्हां उभा केला.

त्यांचे पुढील आयुष्य सुखाचे गेले.



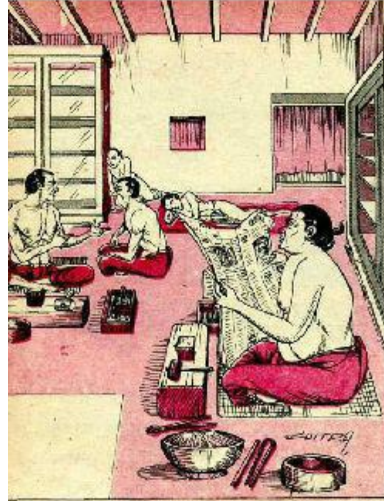


देवाहून थोर माणूस

रत्नाकर नावाच्या देशात मणिकंठ नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या कारकोर्दीत राज्याचा विस्तार झाला. म्हणून राजाने दूरवर पसरलेल्या आपल्या राज्याची उत्तम व्यवस्था कशी होऊ शकेल, याविषयीं मंत्र्यांचा सल्ला घेतला. तेव्हां मंत्र्यांनी राज्याचे चार भाग करून प्रत्येका-वर एक सुभेदार नेमावा असे सुचविले.

त्याप्रमाणे राजाने राज्याचे चार भाग करून प्रत्येकावर एका इमानदार आणि योग्य सुभेदाराची नेमणूक केली. चारही सुभेदार दर महिन्याच्या शेवटी आपापल्या अधिकारातील प्रजेच्या सुख सोयीसाठी त्यांनी काय काय केले याविषयी एक अहवाल नियमितपणे राजाकडे पाठवीत.

प्रत्येक प्रतिनिधी स्वामिभक्त व प्रजा-वत्सल होता. परंतु याच कारणास्तव नवीन प्रश्न उभे राहले. प्रत्येकाचा असा प्रयत्न असे की दुसऱ्या प्रदेशांपेक्षा त्यांच्या अधि-कारातील प्रदेशाने आर्थिक दृष्टया जास्त प्रगती करावी व त्यांच्या अधिकारातील प्रजा जास्त सुखी आणि समृद्ध व्हावी. प्रजेच्या मनात उत्साह वाढावा म्हणून त्यांनी त्यांच्या मनात प्रादेशिक भक्ती व प्रेम वाढविण्याचा प्रयत्न केला. सर्व राज्यभर एकच भाषा बोलणारी, एकच जातीची किंवा धर्मावलंबी प्रजा होती असे नाही. लोकतंत्र पद्धतीची राजवट त्यांच्यात होती त्या वेळी त्यांची आपसात पुष्कळ भांडणे होत होती. परंतु त्यांचा प्रदेश एक छत्रछायेखाली आल्यापासून त्यांच्यात ऐक्य निर्माण झाले होते. त्यानंतर जेव्हां प्रादेशिक राजप्रतिनिधींचा, म्हणजे सुभेदारांचा अंमल सुरू झाला त्या वेळी प्रादेशिक विचाराचे विष पेरले गेले आणि परस्पर स्पर्धेमुळे प्रादेशिक वैषम्य वाढत गेले.



पुढे एका प्रदेशात ज्या वस्तू जास्त प्रमाणात उत्पन्न होत त्या इतर प्रदेशात पाठविण्याचे राजप्रतिनिधींनी बंद करविले. राज्याच्या उत्तरेकडील प्रदेशात कापूस खूप पिके, परंतु विणकर दक्षिणेकडील प्रदेशात जास्त रहात. पूर्वी जेव्हां राज्याचे भाग पाडलेले नव्हते. तेव्हां उत्तरेकडून कापूस येई आणि विणकराना खूप काम मिळे. परंतु उत्तरेकडच्या राजप्रतिनिधीने दक्षिणे-कडील प्रदेशात कापूस पाठवायचे बंद केल्यापासून विणकरांना पुरेसे काम मिळे-नासे झाले. उत्तरेकडील राजप्रतिनिधीने आपल्या प्रदेशातील प्रजेला विणकामाचा धंदा शिकून घ्यायला सांगितले. तिकडे दक्षिणेकडील राजप्रतिनिधीने कापूस उत्पन्न व्हावा यासाठी त्याची लागवड करायला आज्ञा काढली. अशातऱ्हेने दोन्ही प्रदेशा-तील प्रजेला त्यांना ज्या कामाची संवय व माहिती नव्हती ती कामे करावी लागू लागली व कापड कमी दर्जाचे उत्पन्न होऊ लागले.

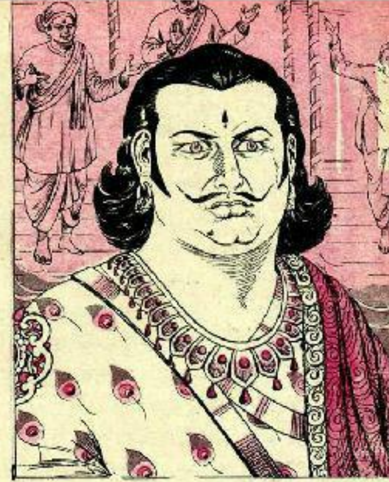
तीच गोष्ट लोखंडी व पोलादी मालाच्या धंद्याची झाली. पूर्वेकडील भागात कच्चे लोखंड–म्हणजे लोखंड असलेल्या दगडा-मातीच्या खाणी पुष्कळ होत्या. पश्चिमे-कडील प्रदेशात लोखंडी वस्तू तयार करणारे कुशल कारागीर होते. पूर्वेकडील राज-प्रतिनिधीने आपल्याकडील माल पश्चिमे-कडील प्रदेशात पाठवायला बंदी घातली व लोखंडी व पोलादी माल तयार करण्याचा धंदा शिकून घ्यायला हुकूम काढला. म्हणून पश्चिमेकडील राजप्रतिनिधीला परवडत नसूनही जास्त किंमत देऊन लोखंड असलेली माती मागवावी लागू लागली.

राजाला वरील सर्व गोष्टींचा अहवाल दरमहा मिळत असे. सुरवातीला राजाला वाटू लागले की आपापल्या प्रदेशाच्या उन्नतीसाठी राजप्रतिनिधी खूप प्रयत्न करीत आहेत. त्याचबरोबर त्याला हेदेखील कळत होते की सर्व राज्याची भरभराट व्हायला यामुळे मोठी अडचण उत्पन्न होणार आहे. [illegible] सुधारावी हे त्याला कळेना.

राजप्रतिनिधींची नेमणूक होऊन पांच वर्षे लोटली होती. परंतु देशाची आर्थिक स्थिती अपेक्षेप्रमाणे सुधारण्याऐवजी खाला-वत गेलेली स्पष्टपणे दिसत होती. देशावर आर्थिक संकट येते की काय अशी भीती वाटू लागली होती.

सर्व गोष्टींची चवकशी करून देशाची आर्थिक स्थिती सुधारण्याचा मार्ग निघावा यासाठी राजाने हुशार व माहितगार व्यापाऱ्यांच्या आणि कारखानदारांच्या बैठकी बोलाविल्या. व्यापाऱ्यांच्या बैठकीत व्यापाराची भरभराट होत असल्याबद्दल व्यापाऱ्यांनी राजाचे अभिनंदन केले. त्याच प्रमाणे कारखानदारांनी उद्योग धंदे प्रगती करीत असल्याबद्दल राजाच्या उत्तम राज्य-कारभाराची वाखाणणी केली. व्यापाऱ्याच्या आणि कारखानदारांच्या सभेत काही बदल करू नये असा निर्णय घेण्यात आला. राजाला या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले. ही उन्नती प्रजेच्या हिताची आहे की अहिताची हे कोणी सांगितले नाही.

शेवटी राजाने अर्थशास्त्र आणि राजनिति दोन्हींची माहिती असलेल्या विद्वानांची सभा बोलाविली. या सभेत शशिभूषण नांवाच्या विद्वानाने आपल्या अतुल्य प्रतिभेचा



परिचय देऊन राजाकडून मोठे पारितोषिक संपादन केले.

पारितोषिक वांटते वेळी राजाने शशि-भूषण यास विचारले–"पंडितप्रवर! आप-णांस मी एका प्रश्नासंबंधी सल्ला विचारावा म्हणतो. आपण नक्कीच समाधानकारक उत्तर देऊ शकाल याची मला खात्री आहे."

शशिभूषण अत्यंत नम्रपणे म्हणाला–"विचारावा महाराज! मी यथाशक्ती उत्तर देण्याचा यत्न करीन."

"या जगाची सृष्टी देवाने केली म्हणून आपण देवाला सर्वश्रेष्ठ मानतो. परंतु देवाहून थोर मनुष्य होऊ शकतो का?" राजाने विचारले.

"कां नाही महाराज? देवाहून थोर मानव आहे!" शशिभूषण म्हणाला.

राजाने आश्चर्यचकित होऊन विचारले– "परंतु ते कसे हे सिद्ध करू शकाल का?"

शशिभूषण नम्रपणे म्हणाला–"मी स्वतःच्या अनुभवाने ते उत्तर दितो. देवाने माझ्या कपाळावर पांडित्य लिहून मला या जगात पाठविले. म्हणून मी उत्तरेकडील प्रदेशात शिक्षक म्हणून काम केले. परंतु मी पूर्वीकडील प्रदेशाचा रहिवाशी असल्या-कारणाने मला नोकरीवरून काढण्यात आले. म्हणून माझी विद्वत्ता निकामी ठरली आणि आतां मी शेतीची कामे करू लागलो आहे. देवाने माझ्या कपाळावर जे लिहिलें होते ते माणसाने बदलून दाखविले. आतां आपणच सांगावे की देव थोर की माणूस?"

शशिभूषण म्हणाला त्याचा खोल अर्थ राजाच्या लक्षात आला. राज्याचे चार भाग पाडल्यानंतर राज्याची खरी प्रगती किंवा विकास होण्याऐवजी अवनती झाल्याचे राजाला दिसतच होते. आर्थिक प्रगती

परंतु प्रजेचे हाल होत आहेत एवढे मात्र प्रत्येकाच्या लक्षात येत होते.

म्हणून राजाने पुन्हां मंत्रिमंडळाची सभा बोलावून राज्याचे भाग पाडल्यानंतर प्रजा सुखी झाली की दुःखी याविषयी विचार करून पुढील व्यवस्थेविषयी मंत्र्यांचा सल्ला विचारला. तेव्हां मंत्रिमंडळाने असा सल्ला दिला की राज्याचे भाग करण्यात काही चुकले नाही, फक्त प्रतिनिधींची नेमणूक करतांना थोडी चूक झाली. जो प्रतिनिधी ज्या प्रदेशाचा निवासी आहे त्याची नेमणूक त्या प्रदेशात न करतां इतर प्रदेशांत करावी. म्हणजे प्रादेशिक भावना बोकाळणार नाही आणि देशाची आर्थिक घडी पुन्हां व्यवस्थित होईल. परस्पर स्पर्धा कमी होईल व सर्व देश आपलाच आहे ही भावना वाढेल."

राजाने त्या सल्लयाप्रमाणे व्यवस्था केली आणि उन्नतीच्या मार्गावर देशाची वाटचाल सुरू झाली.





सात हंडे

एका गावात एक लहान व्यापारी होता. त्याला मोठा व्यापारी होण्याची फार महत्वाकांक्षा होती. परंतु त्याला ते साधले नाही. कारण पैसे मिळविण्याचा धंदा सर्वांनाच साधतो असे नाही. कारण खऱ्याचे खोटे आणि खोटयाचे खरे करणे हेसुद्धा एक कसबच आहे.

एके दिवशी तो माल विकत घ्यायला शहराच्या पेठेत चालला होता. दुपार झाली, ऊन फार कडक पडले होते. म्हणून तो एका झाडाखाली विश्रांती घेत पडून पैसे कसे मिळवितां येतील या गोष्टीचा विचार करू लागला. इतक्यात त्याला झाडा-वरून कोणी बोलल्याचा भास झाला–"तुला सात हंडे सोने पाहिजे का?"

व्यापाऱ्याने मान वर करून पाहिले. कोणी दिसले नाही. तरी त्याने उत्तर दिले– "तुम्ही कोण मला माहीत नाही. तुम्ही अनुग्रह स्वतः होऊन करतां आहां तर मी नकार कसा देऊ शकेन? मला सात हंडे सोने अवश्य द्यावे."

त्याचे उत्तर झाडावरून आले–"तू घरी जाऊन पहा, सात हंडे भरून सोने तुझ्याच घरात आहे."

व्यापारी विचार करायला देखील थांबला नाही. धावत सरळ घरी गेला. खरोखरच सात हंडे त्याला घरात दिसले. परंतु फक्त सहाच हंडे तोंडापर्यंत सोन्याच्या नाण्यांनी भरले होते, सातवा हंडा अर्धाच होता. व्यापाऱ्याला आश्चर्य व वाईट वाटले की सातवा हंडा अर्धाच भरलेला कां? भरलेले सहा आहेत त्याचा आनंद त्याला झालाच नाही. फक्त सातव्या रिकाम्या हंड्यावरच त्याची नजर खिळून राहली. तो भरला तरच व आपल्याला बेफिकीर होता येईल असे त्याला वाटले.

त्याने त्यासाठी बायकोच्या अंगावर जेवढे सोने होते ते त्या हंड्यात टाकले. परंतु तेवढ्याने हंडा भरला नाही.

त्याच गावात एक श्रीमंत शेतकरी रहात असे. तो त्याचा बालमित्र होता. म्हणून त्याने त्याच्याकडे जाऊन विनंती केली– "मी संकटांत सांपडलो आहे. मला कर्जाऊ पैसे पाहिजे आहेत." असे सांगून त्याने बालमित्राकडून पैसे कर्जाऊ घेऊन त्याचे सोने विकत घेतले आणि ते त्या हंड्यात टाकले. तरी हंडा भरला नाही.

तेव्हां त्याने अर्धपोटी जेवून काही दिवस काढले. नंतर तो भीक मागू लागला.

एकदां भीक मागायला जात असतां त्याला त्याचा तो बालमित्र भेटला. व्यापारी अगदी अशक्त झाला होता व त्याच्या अंगावरचे कपडे जुने, मळके व फाटके होते. ते पाहून बालमित्राला आश्चर्य वाटले. त्याला आपल्या मित्राची अशी दशा कां व्हावी, कळेना. त्याने त्याला जवळ बोला- [illegible] "[illegible] बळी पडलास की काय?"

व्यापाऱ्याने चकित होऊन त्याला विचारले–"मित्रा! तुला ते कसे काय कळले?"

"मी त्या हंड्यांच्या लोभाला बळी पडलेल्या कित्येकांना पाहिले आहे! त्यांच्या पैकी प्रत्येक जण भिकेला लागला. तू त्या हंड्यांचा नाद सोड!" त्याच्या बालमित्राने सल्ला दिला.

व्यापारी विचार करायला एक क्षणभरही थांबला नाही. त्या झाडाखाली जाऊन मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"देवा! आपले ते सात हंडे परत घे, मला त्यांची गरज नाही."

त्यानंतर त्याने घरी जाऊन पाहिले, सातही हंडे अदृश्य झाले होते. त्याने आपल्या बायकोचे दागिने आणि कर्जाऊ रक्कम घेऊन विकत आणलेले सोनेदेखील सातव्या हंड्याबरोबर अदृश्य झाले. बिचारा व्यर्थ लोभाला बळी पडला.





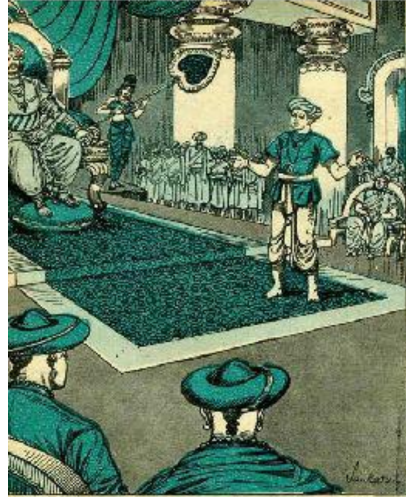
आचार्यपद

एके काळी काशी हे विद्येचे आगर होते. तेथे विद्याभ्यासासाठी देशाच्या कानाकोपऱ्यांतून विद्यार्थी येत. देशभर काशीच्या विद्यापीठाचा फार मान होता. राजा माधववर्मा राज्य करीत असतां निगमशर्मा नावाचे एक थोर पंडित त्या विद्यापीठाचे आचार्य होते. षड्शास्त्रांचा खोल अभ्यास करून त्यांनी त्यांत पारंगत म्हणून प्रसिद्धी मिळविली होती. तरी 'विद्या ददाति विनयम्' या सुभाषिताप्रमाणे ते खरोखरच स्वभावाने अत्यंत नम्र होते. त्यांना कधीच आपल्या विद्वत्तेचा गर्व झाला नाही.

त्यांच्याकडे आलेल्या शिष्यवर्गात राजशेखर नांवाचा एक कुशाग्रबुद्धी विद्यार्थी होता. त्याच्या मनात विद्यापिठाचे आचार्य पद मिळविण्याची महत्वाकांक्षा होती. तो फार कमी बोले. परंतु अभ्यासात तो सदा पहिल्या नंबरावर असे.

त्याचा विद्याभ्यास पूर्ण होत आला तसतशी त्याची महत्वाकांक्षा वाढत गेली आणि आचार्यपद संपादन करण्याचा उतावीळपणा त्याच्या मनात वाढला. ते पद मिळविण्यासाठी काय वाटेल ते करावे लागले तरी करण्याचा त्याने मनाशी निश्चयच करून टाकला.

विद्याभ्यास पुरा करून इतर सहपाठी आपापल्या घरी निघून गेले. परंतु राजशेखर देशाटनास निघाला. त्याच्या मनांत इतर विद्या शिकून आपली योग्यता वाढविण्याची तीव्र इच्छा उत्पन्न झाली. त्याप्रमाणे बरेच दिवस हिंडत राहून विद्वानांच्या संगतीत राहिल्यावर



त्याला तो जाडा विद्वान झाल्याची खात्री पटली आणि राजदरबारात हिंडून तो शास्त्रार्थ करू लागला. त्याने थोर विद्वानांचा पराभव करून नावलौकिक मिळविला.

आपण आचार्यपद मिळविण्यास योग्य झालो आहो, असे वाटल्यावर तो काशीच्या राजाच्या दरबारात आला आणि राजाला भेटून त्याने दरबारी पंडितांना शास्त्रार्थ करण्यास आव्हान केले.

राजाने आपल्या दरबारातील विद्वानांशी शास्त्रार्थ करण्यास त्याला परवानगी देऊन दरबार बोलाविला. दरबारात त्याने सर्व थोर पंडितांना जिंकले. त्याचा गर्व कळ-

[illegible] पोचला. तो राजा माधववर्मा यांना म्हणाला–"महाराज! माझ्या विद्वत्तेची खात्री आपणांस पटली असेल. तेव्हां विद्यापीठाचे आचार्यपद मला देण्याची कृपा करावी."

राजाने निगमशर्मांना बोलाविले आणि राजशेखरने प्रगट केलेली इच्छा त्यांना कळविली. निगमशर्मा राजशेखरला म्हणाले– "बाळ! तू सर्व दरबारी पंडितांना जिंकून आचार्यपद मिळावे म्हणून इच्छा दर्शविली आहेस हे ऐकून मला आनंद होत आहे. परंतु मी तुझ्या वाटेवर आडवा उभा आहे. तू शास्त्रार्थ करून माझा कांटा दूर कर आणि हे आचार्यपद सुशोभित कर."

दुसऱ्या दिवशी दरबारात निगमशर्मा आणि राजशेखर दोघांमध्ये शास्त्रार्थ होण्याचे ठरले. सुरवातीला राजशेखर शास्त्रार्थात जिंकणार असेच सर्वांना वाटले. परंतु हळू हळू राजशेखरची तेजस्विता फिक्की पडू लागली. शेवटी निगमशर्मांनी विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देणे त्याला अशक्य वाटू लागले. दरबारी विद्वानांनी व राजाने निगमशर्मांचे अभिनंदन केले. राजशेखरची मान खाली झाली. याच दरबारात त्याने अजिक्यपद मिळविले होते. परंतु निगमशर्मांसमोर त्याला हार

[illegible] निघून गेला.

नंतर तो सरळ हिमालय पर्वतात भ्रमण करीत एका एकांत स्थानी सरस्वतीची आराधना करू लागला. देवीने त्याला सकल विद्या व ज्ञान देऊन 'यशस्वी हो' असा आशीर्वाद दिला.

त्यानंतर राजशेखरच्या स्वभावात अगदी निराळ्या प्रकारचा बदल झाला. तो सरळ काशीला आला आणि निगमशर्मांचे पाय धरून त्यांची क्षमा मागीत म्हणाला–"आचार्य! मी केवल अज्ञानाने आपली बरोबरी करण्यास निघालो होतो. आतां माझे डोळे उघडले आहेत. मला क्षमा करावी. फुलां फळांच्या भाराने झाडे जशी लवतात तसे विद्वानाने नम्र असावे, हा ज्ञानबोध मला आतां झाला आहे."

"बाळा राजशेखर! महत्वाकांक्षा असल्याशिवाय मनुष्य उन्नती करू शकत नाही. तू विद्याध्ययन करीत असतांना आचार्यपद मिळविण्याची महत्वाकांक्षा मनात बाळगलीस म्हणूनच तू विद्वान झालास. महत्वाकांक्षा असावी, परंतु अहंकार असू नये. तो विद्येचा नाश करतो. विद्या आणि विनय एकत्र निवास करू लागले म्हणजेच खरे यश लाभते."

दुसऱ्या दिवशी निगमशर्मा राजशेखरला घेऊन राजाच्या दर्शनास गेले आणि म्हणाले– "महाराज! आतां वार्धक्यकाळी आपली सेवा करणे मला जड जाईल की काय असे वाटू लागले आहे. वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करावा म्हणतो. महाराजांची अनुज्ञा घ्यायला आलो आहे. परंतु आचार्यपद रिकामे राहणार नाही. त्या पदास सर्व प्रकारे राजशेखर योग्य आहे. त्याला ते पद देण्यात यावे."

राजाने निगमशर्मांची विनंती मान्य करून राजशेखरला आचार्यपदावर नेमले.





चतुर सोमनाथ

सप्तगडचा राजकुमार स्वर्णकुमार हा राजोद्यानात हिंडत खेळत असतां त्याला भोंवरा चावला. राजाराणीला फार उशिरां मुलगा झाला होता. म्हणून स्वर्णकुमार लाडात वाढलेला होता. त्या वेळी राजकुमाराचे वय फक्त आठ वर्षांचे होते. क्षणभरदेखील तो डोळ्याआड झाला तर आईवडिलांना चैन पडत नसे. त्या दिवशी राजकुमार राजोद्यानात खेळायला गेला होता, तेव्हां काळा भोंवरा त्याला चावला. भोंवरा चावला होता त्या जागी कळा येत होत्या, म्हणून मुलगा कळवळून रडत होता. नोकर त्याला राजवाडयात घेऊन गेले. दरबारी वैद्यांनी औषधपाणी केले आणि थोडया वेळाने राजकुमाराला आराम वाटला. त्या दिवशी रात्री राणीला एक फार वाईट स्वप्न पडले. राणीला एक देव स्वप्नात दिसला. म्हणाला–"राणी! तू आपल्या मुलाविषयी जास्त सावध रहा. त्याला जो भोंवरा चावला तो भोंवरा नाही. त्या रूपात एक शाप मिळालेली दासी आहे. तिने जो चावा घेतला आहे तो विषारी आहे. मुलगा दररोज थोडाथोडा खंगत जाईल. पाहिजे तर दररोज वजन करून पहा. एक एक तोळा वजन दररोज कमी होत जाईल.

"हे देव! त्याला वांचवायला काही औषध किंवा उपाय असेल तर सांगावा!" राणी म्हणाली.

परंतु त्याचे उत्तर देण्यापूर्वीच देव अंतर्धान पावला. राणी दचकून अंथरुणात उठून बसली. तिने राजाला जागा करून तिला पडलेले स्वप्न वर्णन करून सांगितले.

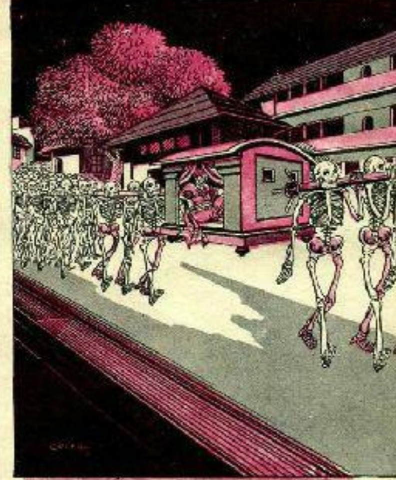
राजा म्हणाला–"राणी! अशा स्वप्नांवर विश्वास ठेवून कसे चालेल? स्वप्न ते स्वप्नच! स्वप्न कधी खरे झाले आहे का, विचार करून सांग."

[illegible] दुसऱ्या दिवशी मुलाचे वजन करून पाहिले. त्यानंतर पुन्हां दोन दिवसांनी वजन करून पाहिले. वजन दोन तोळे घटले होते. त्या दिवसापासून राजकुमाराचे वजन दररोज एकएक तोळा कमी होऊं लागले. स्वप्न खरे ठरले. राजा निरुत्तर झाला.

ते कळल्यावर सारा राजवाडाच हादरल्यासारखा झाला. दरबारी आणि प्रजा सर्व काळजी करू लागले. राजा व राणी दोघांची तर झोपच उडाली. अनेक प्रकारची चिकित्सा करून पाहण्यात आली. व्रते व दाने झाली. देवाला नवस सुरू झाले. पूजा आणि अभिषेकांचा सपाटा प्रारंभ झाला. परंतु मुलाला थोडादेखील आराम पडला नाही.

त्या देशाच्या मध्यवर्ती प्रदेशात एक जंगल होते. त्या जंगलात चंडपाणी नामक एक मांत्रिक रहात असे. तो भूतपिशाच बाधा दूर करतो अशी प्रसिद्धी होती. राजदूतांनी जाऊन त्याला राजकुमाराच्या आजाराचे कारण सांगितले व इलाज करायला राजाच्या वतीने विनंती केली. त्याला राजवाडयात आणण्यासाठी विशेष व्यवस्था करण्यात आली.

चंडपाणीने तो शनिवारी मध्यरात्री येऊ शकेल असे सांगून पाठविले. त्याने असाही



निरोप कळविला की, एक हजार लोकांना पंचपक्वान्नाची मेजवानी देण्याची तयारी ठेवण्यात यावी. त्यावेळी राजधानीत शुकशुकाट असावा. एकाही नागरिकाने घरा बाहेर येऊ नये किंवा कोणी घरात दिवा लावू नये.

ठरल्या वेळी चंडपाणी एका पालखीत बसून आला. ती पालखी घेऊन सहा अस्थिरपंजर देह असलेले लोक येत होते. पालखीमागून शेकडो अस्थिरपंजरवत् देह असलेले पायी येत होते. राजवाडयाच्या पटांगणात त्यांना रात्री पंचपक्वान्नांची मेजवानी देण्यात आली. सर्वांनी पोट भरून खाऊन घेतले आणि उजाडेपर्यंत आनंदाने



तेथेच नाचत खेळत राहले. उजाडण्याच्या सुमारास रिकामी पालखी घेऊन परत निघून गेले.

त्यानंतर चंडपाणीने राजवाड्यात प्रवेश करून विचारले–"महाराज कोठे आहेत? मी आलो आहे, असे त्यांना कळवा!"

राजाने परिवारासह सामोरा होऊन चंडपाणीचा यथाप्रकारे स्वागत सत्कार केला आणि म्हणाला–"मी आपल्याच स्वागतासाठी प्रतीक्षा करीत होतो. महात्मन् यावे, आत यावे!"

"तुझा मुलगा कोठे आहे? पहिल्याने मी त्याला पाहणार–तपासणार आहे." चंडपाणी म्हणाला.

चंडपाणीला राजकुमाराच्या खोलीत नेण्यात आले. चंडपाणी तेथील हवेचा वास घेतल्यासारखे करून म्हणाला–"मला वाटले होते तेच खरे निघाले तर. त्या राक्षसिणीने राजकुमाराच्या शरिरात प्रवेश केला आहे. परंतु मी तिला तसा सोडणार नाही. मी मारण होम करणार आहे." नंतर राजाकडे वळून म्हणाला–"तुम्ही त्या पिशाचिनीची कथा ऐकली पाहिजे. ऐका, सांगतो."

चंडपाणी गोष्ट सांगू लागला–"प्राचीन काळी सिद्धवनात एक राक्षसीण रहात असे. तिला हीती नावाची मुलगी होती. त्यावेळी मी त्या जंगलात समाधिस्थ होतो. हीतीने माझी समाधी भंग करण्याचा यत्न केला. मी तिला कितीदां तरी स्वतःचा बचाव करायला सांगितले. परंतु तिने माझी पर्वा केली नाही आणि माझी समाधी भंग करण्याचा प्रयत्न चालू ठेवला. म्हणून मी तिला शाप देऊन मानवाचे डोके असलेली म्हैस केले. तरीदेखील तिने माघार घेतली नाही. तेव्हां मला जास्तच राग आला व मी तिला काळा भोंवरा करून या देशात पळवून लावले. तिचा दुष्टपणा अद्याप कमी झालेला दिसत नाही. तिने राजकुमाराला त्रास द्यायला सुरवात केली आहे. मी तिला शापमुक्त करून पुढे कोणाला त्रास न देण्याबद्दल ताकीद करून निरोप [illegible]राला औषध काय आहे, हे विचारतो."

असे सांगून चंडपाणीने होमाग्नी पेटविला आणि त्यांत अनेक सुगंधी द्रव्ये घालायला सुरवात केली. धुराचे लोट यायला सुरवात झाली. नंतर त्याने एक मंत्र म्हटला तेव्हां धुराचा एक खांब होमातून वर येऊन उभा राहला. त्यातून एक काळा भोंवरा उडत वर आला.

चंडपाणीने त्याला विचारले–"काय ग ए, कैदाशिणी! अजून तू आपली दुष्ट बुद्धी सोडलेली दिसत नाहीस? तू या राजकुमारास चावलीस, होय की नाही?"

भोंवरा माणसासारख्या आवाजात म्हणाला–"महात्मन्! क्षमा करा! मी, आपण येऊन माझा उद्धार कराल, या हेतूने या राजकुमाराला चावले. आपले दर्शन घडले. आतां मी याला औषध काय ते सांगते. अग्निगुल्म वृक्षाच्या पाल्याचा रस एक ग्लास भरून दररोज याला प्यायला द्यावा. या मुलाची प्रकृती पहिल्यासारखी होईल. मुलाची तब्येत सुधारल्यावर मला आपले पूर्व रूप देण्याची कृपा करावी."

"मुलाची प्रकृती पहिल्यासारखी चांगली सुधारल्यावर मी तुला शापमुक्त करीन." चंडपाणी म्हणाला. त्यानंतर भोंवरा चंडपाणीच्या पायावर येऊन क्षणभर बसला आणि नंतर तेथून दूर कोठेतरी उडत निघून गेला.





चंडपाणीने दरबारी वैद्यांना बोलावून विचारले–"तुम्हाला अग्निगुल्म वृक्ष माहीत आहे ना?"

"महात्मन् आम्हांला माहीत आहे. आमच्या कडील डोंगराळ प्रदेशात तो मिळतो." वैद्य म्हणाले.

"ठीक! तरमग भोंवऱ्याने सांगितल्या-प्रमाणे राजकुमाराचा इलाज करावा. तो लवकरच बरा होईल, असा मी आशीर्वाद देतो. आतां मला कधी त्रास देण्यास येऊ नका." असे सांगून चंडपाणी सर्व पहात असतां अंतर्धान पावला.

अग्निगुल्म वृक्षाचा रस काढून कांचेच्या ग्लासात राजकुमाराला पाजण्यासाठी राज-राजकुमाराच्या खोलीत गेले व म्हणाले–"हे औषध प्यावे. आपला आजार चांगला बरा होईल."

ग्लासातला रस शाईसारखा काळा होता. तो पाहून राजकुमार तोंड वांकडे करीत म्हणाले–"माझ्या डोळ्यासमोरून तो दूर घेऊन जा. मी नाही पिणार तो आणि तो पुन्हां कधी आणूच नका."

राजकुमाराला काळा रंग मुळीच आवडत नसे. राजा व राणी दोघांनी अनेक प्रकारे त्याची समजूत घालून पाहिली. परंतु त्याने तिकडे दुर्लक्ष केले. कोणाला कळले नाही की राजकुमाराला ते औषध कसे पाजायचं काहीतरी दुसरे द्रव्य घालून औषधाचा रंग बदलावा म्हणावे तर औषधाचा गुण कमी होईल की काय ही भीती होती.

अशा तऱ्हेने दोन दिवस गेले. त्याचे वजन आणखी दोन तोळे घटले. दोन्ही दिवस दरबारात चर्चा होत राहली की राजकुमाराला ते औषध कसे पाजायचे. तिसऱ्या दिवशी दरबारी जादुगार सोमनाथ म्हणाला–"महाराज! मला एकदां संधी देण्याची कृपा करावी."

"यात तुझी जादू काय कामाची?" राजाने विचारले.

"महाराज! प्रयत्न करून पाहण्यात काही हरकत आहे का?" सोमनाथने विचारले.

"[illegible] तुझा प्रयत्न यशस्वी झाला तर तुला तू मागशील ते बक्षिस देईन." राजा म्हणाला.

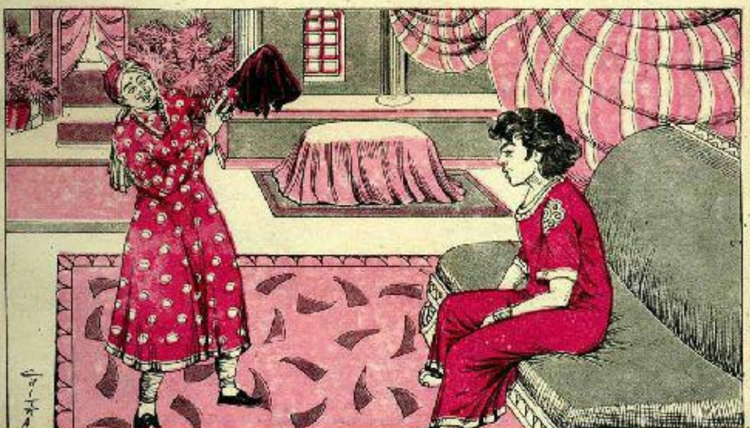
"ठीक, मी आतांच प्रयत्न सुरू करतो." सोमनाथ म्हणाला.

स्वर्णकुमाराला जादुगार फार आवडे. कारण तो निरनिराळ्या अद्भुत गोष्टी करून दाखवी. परंतु सोमनाथलादेखील कांचेच्या ग्लासात काळा रस घेऊन येत असलेला पाहून स्वर्णकुमार म्हणाला–"सोमनाथ! तूदेखील तेच औषध आणलेस वाटते? तू ते बाहेर फेकून दे, माझ्यावर तुझे उपकार होतील. यापेक्षां तू एखादी जादू करून कां दाखवीत नाहीस?"

"राजकुमार! मी तुम्हांला त्रास द्यायला आलो आहे, असे का वाटते तुम्हांला? अहो, मी जादूच दाखवायला आलो आहे." सोमनाथ म्हणाला.

"ही सर्व लबाडी आहे, तुम्ही सर्व मिळून काहीतरी कट केलेला दिसतो आहे. वाटेल ते करून ते काळे औषध माझ्या गळ्याखाली उतरवायासाठी ही खटपट आहे." राजकुमार असे म्हणत रडू लागला.

"राजकुमार! तुम्हीं गैरसमजूत करून घेता आहां! अहो, तुम्ही समजलात तशी ही शाई नाही. मी हे आताच दाखवून देतो. तुम्ही पहा ग्लास!" असे सांगून सोमनाथाने ग्लास उंच धरून खिशातून एक काळा रुमाल काढला आणि ग्लासावर



टाकला. कोणता तरी मंत्र म्हणत काचेचा ग्लास बाहेरून त्या काळ्या रुमालाला पुसला. त्यानंतर रुमाल काढून पुन्हा खिशात ठेवून दिला. राजकुमाराने चकित होऊन डोळे वटारून पाहिले. ग्लासात शाई नव्हती. सर्व शाई मिठाईसारखी झालेली होती. सोमनाथने ती मिठाई काढून राजकुमाराला खायला दिली. राजकुमाराने ती चाखून पाहिली.

"पाहिलेत राजकुमार! औषध काळे दिसले म्हणून तुम्हांला वाटले होते तसे तोंड फिरविण्यासारखे त्यात काही असेलच अशी समजूत करून घेणे बरोबर नाही. मला वाटते ते औषध गोडच असणार, असे समजून का पिऊन पहात नाही?" सोमनाथने विचारले.

राजकुमार आपली नाखुषी दर्शवीत म्हणाला–"पिईन! पण तू आपल्या हाताने आणून देत गेलास तर!"

दुसऱ्या दिवशी सोमनाथने ते काळे औषध प्यायला दिले. राजकुमार आनंदाने ते [illegible] सर्व लोक चकित झाले. अशा तऱ्हेने एक आठवडाभर औषध प्याल्यावर औषधाला गुण पडला. राजाने सोमनाथचा सत्कार करून त्याला राजकीय पोशाख दिला व एक मोठे इनामदेखील दिले.

सोमनाथ घरी गेल्यावर त्याचा तो राजकीय पोशाख व इनाम पाहून बायकोने त्याला विचारले–"ही जादू काय केलीत हो?"

"मी कांचेच्या ग्लासाला बाहेरून दिव्याचे काजळ लावून त्याच्या काठालगतच्या एक इंच भागाचे काजळ पुसून टाकले. त्यानंतर अर्धा ग्लास भरून गोड मिठाई घातली. ज्या जागेचे काजळ पुसले होते तेथे ग्लास धरून राजकुमाराला दाखविला. काजळामुळे ग्लासात शाई भरली आहे असे भासले. ग्लासावर काळा रुमाल टाकून मी त्याने ग्लास पुसून काढला. ग्लास काळा होता, म्हणून काजळ लागलेले दिसले नाही. झाले, कळले का नाही?"

ते ऐकून नवराबायको हसली.



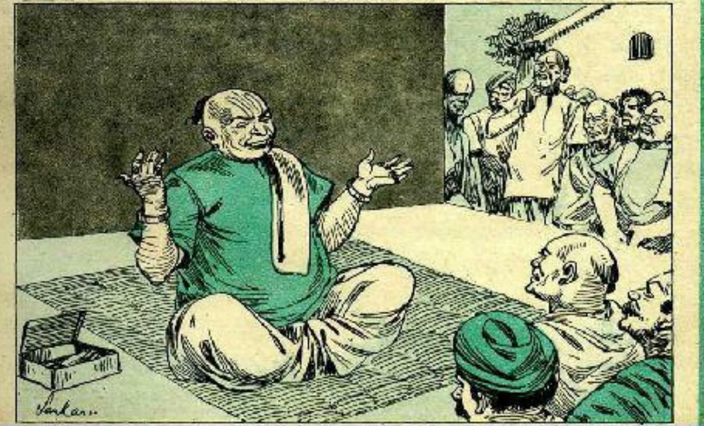
माधवचे चातुर्य

रंगपूर गावी चोरांचा सुळसुळाट वाढला. एकही घर चोरांच्या त्रासातून सुटले नाही. शेवटी राजाने स्वतः लक्ष घालून चोरांना पकडविले. चोर कैदेत पडले.

गांवकऱ्यांना पुढे काही दिवसांनी कळले की प्रत्येक घरात गावकऱ्यांनी चोरी केली होती, परंतु माधवच्या घरात चोरी केली नव्हती. त्यांना त्या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले. त्यांनी त्याला त्या गोष्टीचे कारण विचारले–"काय रे माधव! तू असे काय रे केलेस? चोर तुझ्या घराच्या बाजूला सुद्धां नाहीत, हे कसे काय घडले?"

तेव्हां माधव जोराने हसून म्हणाला–"काही नाही हो! तुम्ही सर्व खिडक्या व दारे आतून कडी लावून बंद करून झोपतां. मी सर्व दारे सताड उघडी टाकून झोपत होतो. परंतु त्यामुळे चोरांना शंका वाटली की आत लोक जागे आहेत आणि कोणी चोर माझ्या घराकडे फिरकलादेखील नाही."

गावकरी चकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले.





परदेशी व्यापारी

एका गांवी जंबुनाथ नावाचा एक मनुष्य एका व्यापाऱ्याच्या, पेढीवर दिवाण म्हणून काम करीत असे. त्याच्या मालकाचा त्याच्यावर पूर्ण विश्वास होता. जंबुनाथ हुशार होता व चांगला अनुभवी पण होता. त्याहून जास्त विशेष म्हणजे त्याचा प्रामाणिकपणा. आपण ज्याचे मीठ खातो त्याच्या मिठाला जागले पाहिजे, अशी एक भावना सदा त्याच्या हृदयात वसत असे. मालकाला जेवढा लाभ होईल तेवढा करून देण्याचा तो प्रामाणिकपणाने प्रयत्न करी. ज्या पेठेत स्वस्तात स्वस्त माल मिळे त्या पेठेतून विकत घेऊन तो ज्या पेठेत जास्त किंमत मिळे त्या पेठेत विकण्याची खटपट करी. अशा तऱ्हेने त्याने आपल्या मालकाचा व्यापार वाढवायला खूप मेहनत केली.

पुढे काही वर्षांनी त्याचा वृद्ध मालक परलोकी गेल्यावर त्याचा मुलगा सोमगुप्त मालक झाला. जंबुनाथाने त्याची सेवादेखील इमाने इतबारे केली. परंतु सोमगुप्त स्वभावाने थोडा संशयी आणि चिक्कू होता. त्याने खर्च कमी करून जास्त फायदा मिळविण्यासाठी नोकरांचे पगार कमी केले आणि त्यांच्याकडून जास्त कामे करवून घेऊ लागला. जंबुनाथाचा पगार देखील कमी करण्यात आला. त्याने चूक केली असो किंवा नसो, सोमगुप्त त्याला तोंडाला येई ते बोले. त्याला वाटे कडकपणाने कामे करवून घेणे जास्त सोपे आहे. परंतु जंबुनाथ वृद्ध मालकाची आठवण करून सर्व अपमान सहन करी.

जंबुनाथने दाखविलेले कसब सोमगुप्ताला माहीत नव्हते असे नाही. परंतु त्याला त्या संशयी वृत्तीमुळे वाटे की जंबुनाथने बरेच पैसे गिळंकृत केले असावेत. एकदां त्याने क्षुल्लक कारणावरून जंबु- [illegible] धान्य चोरून कोणाला तरी विकले आणि त्याची किंमत उचलली. ती रक्कम तीन दिवसात दुकानात जमा केली नाही तर त्याच्यावर फिर्याद करण्यात येईल, अशी धमकीही त्याला देण्यात आले.

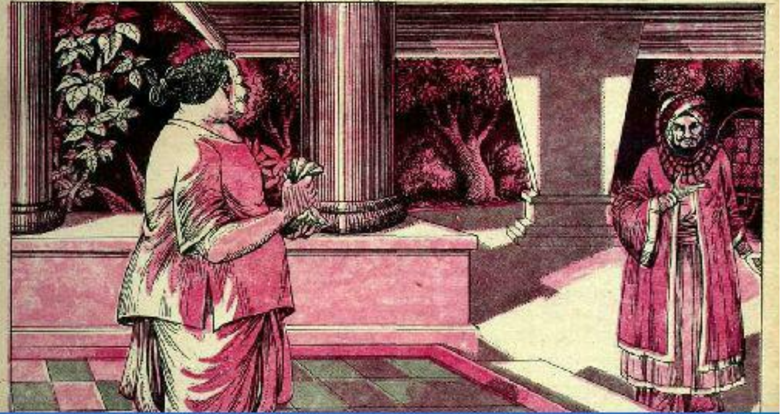
जंबुनाथाला वाईट वाटले. मालकाची अवकृपा व्हायला त्याच्या हातून अशी कोणती मोठी चूक घडली हेच त्याला कळेना. परंतु त्याने सर्व अपमान सहन केला आणि घरी बसून राहिला.

त्या तीन दिवसाच्या अवधीत सोमगुप्तकडे एक परदेशी व्यापारी आला आणि म्हणाला–"मी समुद्रापलीकडच्या देशाचा व्यापारी आहे, आपल्याकडे माल विकत घ्यायला आलो आहे. माझ्या देशालायक जो माल असेल तो मी विकत घेईन व त्याची किंमत सोन्याच्या रूपात आपण मागाल ती देईन."

सोमगुप्तला परमानंद झाला. सामान्य व्यापार असता तर तो त्याने जंबुनाथावर टाकला असता. परंतु या व्यापारांत फायदाच फायदा आहे, असे सोमगुप्ताला वाटले.

त्याच दिवशी रात्री त्या व्यापाऱ्याने माल विकत घेतला आणि सोन्याचे तुकडे मोजून पिशवीत घालून दिले. परदेशी व्यापारी माल घेऊन निघून गेल्यावर सोमगुप्तला रात्री छान छान स्वप्ने पडली.

परंतु उजाडल्यावर झोप मोडतांच त्याच्या मनात एक शंका आली, त्या



परदेशी व्यापाऱ्याने दिलेले सोने खरे सोने होते की खोटे? खोटे असले तर बुडलो. ती शंका दूर व्हावी म्हणून सोमगुप्त सोन्याचा एक तुकडा घेऊन सोनाराकडे गेला. सोनाराने हातात घेतल्याबरोबर खरे सोने नसल्याचे सांगितले. कारण पितळ आणि सोने वजनावरून हातात घेतल्या-बरोबर कळते. तरी त्याने ते कसून पाहिले व पितळाच्या तुकड्यावर सोन्याचा मुलम्मा असल्याचे सांगितले. सोमगुप्त ते ऐकून जागच्या जागी बेशुद्ध होऊन पडला.

खरोखरी परदेशी व्यापाराचे सोंग करून जंबुनाथाचा मुलगाच सोमगुप्तकडे आला होता. बापाला त्याच्या मालकाने जसे वागवले होते त्याचा मुलाला फार राग आला होता. त्याची चांगली अद्दल त्याला घडावी म्हणून त्याने बापाला कळविल्या-शिवाय हा घाट घातला होता. घरी परत आल्यावर त्याने जंबुनाथाला सर्व सांगून टाकले. जंबुनाथाला ती गोष्ट आवडली नाही व तो मुलाला खूप रागावला.

[illegible] पणाचा मोबदला तुम्हाला काय मिळाला? मालकाचे शिव्याशाप आणि खोटचा आरो-पावर, कदाचित तुरुंगवास ही भोगावा लागेल."

परंतु जंबुनाथाने त्याला काहीच उत्तर दिले नाही आणि मालकाच्या घरचा मुलाने फसवून आणलेला सर्व माल घेऊन त्याच्या घरी गेला. मालक कपाळाला हात धरून बसला होता. परंतु सर्व माल परत आलेला पाहून त्याला आनंद झाला. जंबुनाथाने मुलाच्या चुकीबद्दल त्याची माफी मागितली. सोमगुप्त म्हणाला—"जंबुनाथ! मी तुम्हांला ओळखले नव्हते! पैशाचा मद माझ्या डोळ्यावर चढला होता. तुमच्यामुळेच आमच्या पेढीची भरभराट झाली होती. तुमच्या-शिवाय आमचा व्यापार चालणे शक्य नाही. यापुढे तुम्हीच सर्व व्यापार पहा, मी चुकूनसुद्धा अधिकार गाजविण्याचा प्रयत्न करणार नाही.





पोटासाठी

एका गावी लखुजी नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याने मेंढरे पाळली होती. ती विकून त्याने पुष्कळ पैसे मिळविले होते. त्याने एकदा आपल्या मळ्यात विहीर खणण्याचे ठरविले. बरेच दिवस विहीर खणून मोठा मळा करण्याचा विचार मनात राहून गेला होता. परंतु आतां आपल्या विचाराला मूर्तरूप देण्याचे त्याने ठरविले.

परंतु त्याच वेळी देशात दुष्काळाने हाहाकार उडवून दिला. अन्नान्न दशेत लोक आपापली गावे सोडून काम मिळे तेथे जाऊ लागले. लखुजीने विचार केला, स्वस्तात मजूर मिळतील तेव्हां विहीर खणून घ्यावी.

तो विचार मनात येताच त्याने वडा-रांना बोलावून विहीर खणायला सांगितले. त्यांनी मजुरीपण जास्त मागितली नाही. त्यांनी खूप उत्साहाने काम सुरू केले आणि दोन दिवसात दहाबारा फुटावर खणण्याचे काम संपले. परंतु खडक लागला.

लखुजीला आपले पैसे फुकट गेल्याबद्दल फार वाईट वाटले. वडारांनासुद्धां पोटाला मिळणारी मजुरी जाते की काय अशी भीती वाटली. एकदोन महिनेतरी मजुरी मिळाली तर पोट भरणार, नाही तर उपाशी मरावे लागेल.

त्यांना वाटले तसेच झाले. लखुजीने-विहीर खणण्याचे काम थांबविले. परंतु वडारांचा नायक हुशार होता. लखुजीला म्हणाला—"मालक! हा खडक वितळून वर पाणी येईल. खडक काय पातळ थर आहे. खाली खूप पाणी आहे. काम बंद केल्याने आपलेच नुकसान होईल." परंतु लखुजी काही उत्तर दिल्याशिवाय घरी निघून गेले.

वडारांच्या नायकाला रात्री झोप आली नाही. त्याने आपल्या सर्व साथीदारांना

जागे केले व म्हणाला—"मित्र हो! नदी तलावात जेथे पाणी असेल तेथून आणून या विहिरीच्या घशात ओता. पोटासाठी हे करावेच लागणार, सुटका नाही. ही लबाडीच आहे. परंतु नाइलाज."

आपल्या नायकाच्या सूचनेप्रमाणे सर्व मजूर विहिरीच्या खळग्यात पाणी ओतून निघून गेले. तळाला खडक होता म्हणून पाणी झिरपून गेले नाही.

लखुजी संवयीप्रमाणे शेतावर गेला आणि विहिरीत उगाच पैसे टाकल्याचे दुःख करीत विहीर पहायला गेला. त्याला विहिरीत पाणी दिसले आणि वडारांच्या नायकाने सांगितलेली गोष्ट आठवली. तो धावतच वडार उतरले होते तेथे गेला आणि नायकाला म्हणाला—"तुझे म्हणजेच खरं झालं बाबा! विहिरीला पाणी लागले. खडक वितळला. सर्व या कामाला. दहा फूट खोल पाणी होईतो खणले पाहिजे.

"नाही मालक! आम्ही दुसरीकडे काम पाहू लागलो आहो. आपण नाही ... पडेल. तेथे वर्षभर काम मिळणार आहे!" नायकाने बतावणी केली.

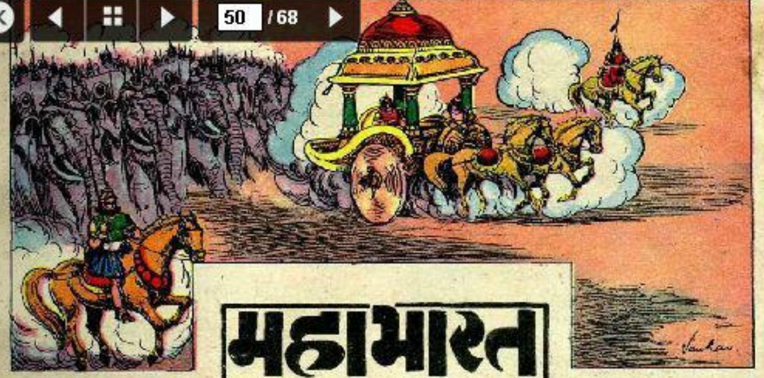
"ते काही नाही रे! हे काम तुम्हीच पुरे केले पाहिजे. मी नाही दुसऱ्या कोणाकडे जाणार!" लखुजी म्हणाला.

"तरमग मजुरीचे पैसे आगाऊ दिले पाहिजेत, मालक! नाहीतर माझे साथी माझे ऐकणार नाहीत. आपले काम व्हायला पाहिजे असेल तर हाच एक मार्ग आहे." नायक म्हणाला.

आणखी सहा फूट खणण्याची मजुरी आगाऊ घेऊन नायकाने मजुरांना कामाला प्रोत्साहन दिले. मजुरांना सहा फूट खडक खोदला. पण पाण्याचे नाव नाही. जे पाणी ओतले ते उपसून काढावे लागले होते. खडक संपेचना. नायकाने निराश होऊन लखुजीला म्हटले—"नशिबानेच पाठ फिरविली तेथे माणूस काय करणार?"

आणि हे सर्व त्याला पोटासाठी बोलावे आणि करावे लागले.



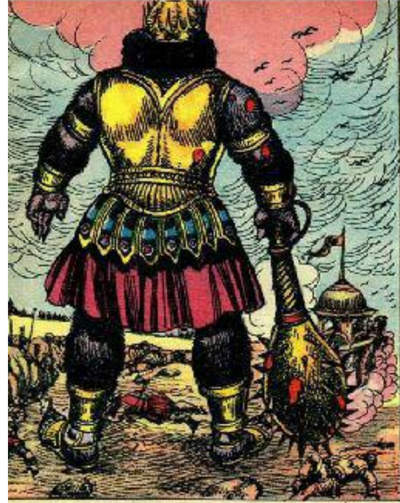


महाभारत

महाभारत युद्धाला जास्त जास्त जोर चढू लागला. अर्जुनाला त्याचा मुलगा इरावंत याला वीरगती मिळाल्याचे वृत्त माहीत नव्हते. तो कौरव वीरांचा संहार करण्यात मग्न होता. त्या बाजूने भीष्माचार्य पांडव सैन्याचा धुव्वा उडविण्याच्या प्रयत्नात होते. भीम, धृष्टद्युम्न, सात्यकी आपापला पराक्रम गाजवीत होते. त्या सर्वांची बरोबरी करण्यासाठी द्रोणाचार्य आपल्या शौर्याची शिकस्त करीत होते.

इरावंत धराशायी झाल्याचे वृत्त ऐकून भीमाचा मुलगा घटोत्कच विजेसारखे चमकणारे एक शूल घेऊन आणि राक्षस सैन्य बरोबर घेऊन कौरव सैन्यावर तुटून पडला. कौरवांच्या सैन्याची गाळण उडाली. ते पाहून दुर्योधन स्वतःयुद्ध करण्यास सिद्ध झाला. त्याच्या पाठोपाठ वंगदेशाचा राजा दहा हजार हत्तींचे सैन्य घेऊन आला. ते पाहून घटोत्कच चवताळून आपल्या राक्षस सैन्यासह गजसैन्यावर चालून येऊन गज सैन्याचा संहार करू लागला. गजसैन्याची पीछेहाट चाललेली पाहून दुर्योधनाचा क्रोध जास्त वाढला. त्याने राक्षस सैन्याचा वध करण्यासाठी शिकास्तीचे प्रयत्न सुरू केले. तेव्हां घटोत्कचने स्वतः दुर्योधनाशी द्वंद्वयुद्ध करण्याचे ठरविले.

त्या द्वंद्वयुद्धात घटोत्कच बराच जखमी झाला. त्याच्या डोंगरासारख्या भव्य देहावरून रक्ताचे ओहोळ वाहू लागले. तेव्हां त्याने एक भयंकर शक्ती हातात



घेऊन ती दुर्योधनावर फेंकली. परंतु ऐन वेळी वंगदेशाच्या राजाने आपल्या हत्तीला दुर्योधनाच्या रथासमोर आडवा उभा केला. त्यामुळे तो मदोन्मत्त हत्ती तत्काळ जमिनी-वर आदळून लोळू लागला संधी साधून वंगदेशाच्या राजाने तेथून पाय काढला.

घटोत्कचाचा पराक्रम पाहून भीष्म द्रोणाचार्यांना म्हणाला–"दुर्योधनावर फार मोठे संकट आल्यासारखे दिसत आहे. घटोत्कचाचा वध करणे कोणाला शक्य होईलसे वाटत नाही. म्हणून सर्वांनी दुर्योधनाच्या रक्षणासाठी धांवले पाहिजे."

ते ऐकून द्रोण, सोमदत्त, बाल्हिक, सैंधव, कृपाचार्य, भूरिश्रवा, शल्य, बृहद्बल, [illegible] विकर्ण, चित्रसेन, विविंशती इत्यादी अनेक महारथी आपापले रथ घेऊन दुर्योधनाच्या मदतीला धांवले. त्यांनी, घटोत्कचासमोरून दुर्योधनाला पाठ फिरवून पळत असलेला पाहिले. त्यांनी घटोत्कचाला अडविले आणि दुर्योधनाचे रक्षण केले. त्या युद्धात घटोत्कचाने शत्रुसैन्याच्या अनेक वीरांना ठार केले. पांडवांकडील वीर घटोत्कचाच्या मदतीला धावले. कौरव सैन्यांतील वीरांची कवचे भंग झाली, असंख्य वीर घायाळ होऊन लोळू लागले आणि अनेकांचे सारथी ठार झाले. तेव्हां कौरव वीरांची पीछेहाट सुरू झाली.

तरी. घटोत्कच थांबला नाही. पुन्हां तो दुर्योधनावर चालून गेला. तेव्हां कौरव वीर पुन्हां परतले. परंतु घटोत्कचाचा धीर थोडादेखील खचला नाही. तो एकटा सर्वांशी युद्ध करीत राहला.

युधिष्ठिराला जेव्हां ही गोष्ट कळली तेव्हां भीमाला बोलवून तो म्हणाला– "भीमा! तुझा मुलगा फार मोठा पराक्रम गाजवीत आहे. भीष्माचार्य पांचालांचे निर्मूलन करण्याच्या प्रयत्नात आहेत. त्यांच्या रक्षणार्थ अर्जुन गुंतलेला आहे."

ते ऐकून भीमाने विचार केला की अर्जुनाच्या मदतीला जाण्यापेक्षां घटोत्कचा-च्या मदतीलाच जाणे जास्त आवश्यक [illegible] येऊन पोचला. त्याच्या बरोबर अभिमन्यू, उपपांडव, नील, सत्यधृती, सौचित्री, श्रेणीमंत, वसुतास इत्यादी वीरदेखील निघाले. दोन्ही बाजूच्या वीरांचे परस्परांशी भयंकर युद्ध झाले. त्या युद्धांत पांडवांचाच जय होणार हे स्पष्ट दिसत होते.

तेव्हां दुर्योधनाने चिडून जाऊन भीमावर हल्ला केला. त्या युद्धात भीम बेशुद्ध होऊन रथात पडला. इतक्यात घटोत्कच अभिमन्यू इत्यादी पांडव वीरांनी येऊन दुर्योधनाला घेरले. दुर्योधनावर आलेले संकट पाहून द्रोणाचार्यं काही कौरव वीरांना घेऊन त्याच्या मदतीला धावले. या वेळच्या युद्धात घटोत्कचाने आपली राक्षसी माया पसरवून शत्रूला आश्चर्य चकित करून सोडले. घटोत्कचाच्या हल्ल्यासमोर कौरव सैन्याची पांगापांग होऊ लागली.

त्यावेळी दुर्योधन भीष्माचार्यांकडे धावला व म्हणाला–"आजोबा! पांडवांचा विश्वास जसा कृष्णावर आहे तसाच विश्वास आपणांवर टाकून आम्ही हे युद्ध आरंभिले होते. घटोत्कच व भीम दोघांनी मिळून मला खाली पहायला लावले. काय वाटेल ते करून या राक्षसाचा कांटा दूर करा."

तेव्हां भीष्माचार्य दुर्योधनाला म्हणाले– "बाबा रे! तू युधिष्ठिर किंवा भीम किंवा



नकुल व सहदेव यांपैकी कोणाशी, युद्ध करीत रहा. एका राजाने दुसऱ्या राजाशी युद्ध करावे. राक्षसाशी युद्ध करण्यास आम्ही सर्व आहोच. त्याच्याशी युद्धाला तू भगदत्ताला पाठव. तो इंद्रासारखा शूर आहे." नंतर भीष्माचार्यं भगदत्ताला म्हणाले–"तू अनेक राक्षसांशी युद्ध केले आहेस. म्हणून तूच घटोत्कचाशी युद्ध करावे, हे योग्य होईल."

भीष्याचार्यांची आज्ञा होताच भगदत्त सुप्रतीक नावाच्या आपल्या एका भयंकर हत्तीवर युद्धाला निघाला. भगदत्ताने सुप्रतीकला भीमाच्या रथाकडे वळविले. ते पाहून कैकेय, उपपांडव, अभिमन्यु,



दशर्ण राजा क्षत्रदेव, चदिराजा चित्रकेतू इत्यादिकांनी त्या हत्तीवर बाणांचा मारा सुरू केला. परंतु सप्रतीक त्या हल्लयाची पर्वा केल्याशिवाय पांडव सैन्याला तुडवीत किंवा सोंडेत घेऊन दूर फेकीत पुढे निघाला. ते पाहून घटोत्कचाने भगदत्तावर हल्ला केला. भगदत्ताने भीमाच्या सारथ्याला जखमी केले. तो बेशुद्ध होऊन रथात पडला. इतक्यात अर्जुन व भीम घटोत्कचाच्या जवळ आले. भगदत्त पांडव वीरांना बाजूला सारीत सरळ युधिष्ठिर होता तेथे आला आणि त्याच्याशी त्याने युद्ध सुरू केले.

त्याच वेळी इरावंताच्या मरणाची गोष्ट भीमार्जुनांना कळली. अर्जुन युद्धोत्साहाने कृष्णाला म्हणाला–“कृष्णा! माझा रथ कौरव सैन्याच्या मध्यभागी घेऊन चल.”

अर्जुन कौरव सैन्याच्या मध्यभागी पोचताच घोर युद्धाला प्रारंभ झाला. त्या लढाईत भीमाने व्यूढोंस्क, कुंडली, अनाधृष्टी, कुंडभेदी, वैराट, दीर्घनेत्र, दीर्घबाहू, सुबाहू आणि कनकध्वज नांवाच्या वीरांना आणि धृतराष्ट्राच्या मुलांना ठार केले. भीम वध करीत असतां द्रोणाचार्यांनी त्याच्यावर शरवृष्टी केली. परंतु ते त्याला अडवू शकले नाहीत. इतक्यात संध्याकाळचा काळोख सर्वत्र पसरला आणि दोन्ही बाजूचे योद्धे आपापल्या शिबिरात निघून गेले.

त्यानंतर दुर्योधन, शकुनी व दु:शासन यांनी कर्णाचा सल्ला घेतला. दुर्योधन कर्णाला म्हणाला–“कां कोणास ठाऊक, भीष्म, द्रोण आणि शल्य यांच्या सारख्या थोर वीरासमोरही पांडवांनी माघार घेतली नाही. उलट त्यांनी आपल्या सैन्याचाच संहार सुरू केला आहे. प्रत्येक दिवशी आपले सैन्य झपाट्याने कमी होत चालले आहे. आतां पांडवांना कसे जिंकायचे हेच मला कळेनासे झाले आहे.”

तेव्हां कर्ण म्हणाला–“भीष्माचार्यांनी शस्त्रसंन्यास घेतला तर मी एकटा सोमकांसह पांडवांचा वध करीन. भीष्माचार्यांना माझा पराक्रम कसा आहे तो कळायला हवा.

म्हणून ते पांडवांचा वध कदापी करणार नाहीत. तेव्हां तू भीष्माचार्यांच्या शिबिरात जा. तिकडे त्यांनी शस्त्रसंन्यास घेतला तर इकडे पांडवांचा वध झालाच समज.”

त्यानंतर दुर्योधन आपल्या सर्व भावंडांना आणि इतर नातेवाईकांना बरोबर घेऊन भीष्माचार्यांच्या शिबिरात गेला आणि म्हणाला–“आजोबा! तुम्ही माझ्यावर रागावलां आहां की माझे दुर्दैव आहे, हे मला माहीत नाही, परंतु एवढे वाटते की तुम्ही पांडवांचा बचाव कसा होईल याचाच प्रयत्न करीत आहां. तसे असेल तर तुम्ही शस्त्रसंन्यास घेऊन कर्णाला सेनापतित्व द्यावे. तो पांडवांचा कांटा नक्कीच काढील.”

ते शब्द भीष्माचार्यांच्या काळजाला झोंबले. त्यांचे डोळे शंकराच्या तिसऱ्या डोळ्यासारखे आग्निवृष्टी करून त्रिलोक भस्म करतात की काय असे वाटू लागले. तरी ते स्वत:ला सावरून म्हणाले–“दुर्योधना! माझ्या शौर्य पराक्रमात तुला कोठे उणीव दिसून आली? मी शत्रुसैन्याचा जो संहार केला तो काय तू पाहिला नाहीस? अर्जुनाचे शौर्य तुला माहीत नाही का? गंधर्व तुला मुसक्या बांधून घेऊन गेले तेव्हां तुला कोणी सोडवून आणले? त्यावेळीं कर्णाचा



पराक्रम कोठे गेला होता? तुझ्या भावंडांबरोबर त्याला पळून कां जावे लागले? उत्तर गोग्रहणसमयी एकट्या अर्जुनाने सर्वांना पळवून लावले तेव्हां कौरव सैन्याच्या मदतीला तोच होता ना? तू हे वैर विना कारण विकत घेतले आहेस. आतां तूच आपल्या शत्रूचा समाचार घे. शत्रू हारला तर आम्हांला अपार आनंदच होईल. आतां माझ्या शौर्याची व कर्त्तव्याची गोष्ट विचारलीस तर मी एवढेच सांगू शकेन की मी शिखंडी सोडून सर्व सोमकांचा आणि पांचालांचा वध करीन, नाही तर देहत्याग करीन. या पलीकडे मी काही करू शकणार नाही. मी उद्यां जे युद्ध करीन ते तू पहात



रहा! आतां शिबिरात जाऊन स्वस्थ झोप!"

ते ऐकून दुर्योधनाच्या मनाचे समाधान झाले. दुसऱ्या दिवशी उजाडताच आपल्या बाजूच्या सर्व राजांना बोलावून तो म्हणाला–"आज भीष्माचार्य भयंकर युद्ध करणार आहेत." त्यानंतर दु:शासनाला बोलावून म्हणाला–' आज आपल्याला विजयश्री माळ घालणार. आजोबांच्या रक्षणार्थ शकुनीमामा, शल्य, कृपाचार्य, द्रोण आणि विविंशती यांच्या मदतीची गरज आहे."

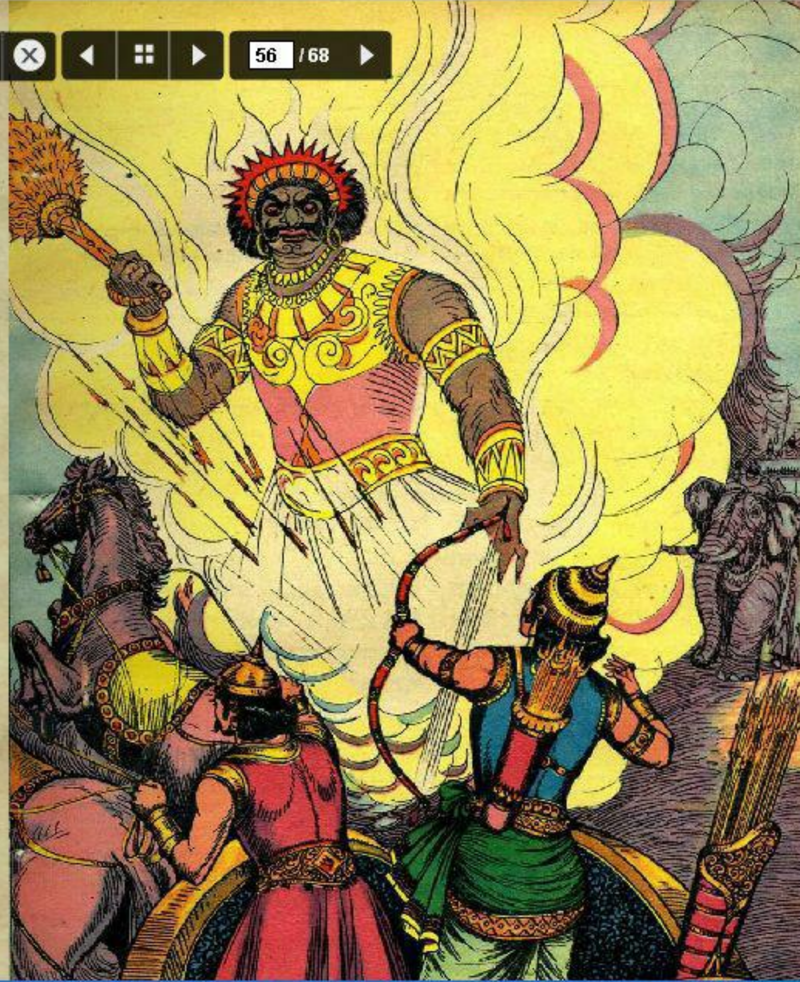
नवव्या दिवशीचा युद्धाला प्रारंभ झाला. भीष्माचार्यांनी सर्वतोभद्र नांवाचा व्यूह

पांडवांनी प्रतिव्यूह रचला. युद्ध प्रारंभ होताच अभिमन्यूला युद्धोत्साह चढला. त्याने सर्व कौरव सैन्य आणि सैंधव, कृपाचार्य, द्रोण, अश्वत्थामा, यांसारख्या थोर वीरांना विचलित केले. तेव्हां दुर्योधनाने अभिमन्यूशी युद्धाला अलंबस नांवाच्या राक्षसाला पाठविले.

त्या दोघांचे युद्ध खरोखरीच पाहण्यासारखेच होते. अलंबसाची अभिमन्यूसमोर डाळ शिजली नाही. तेव्हां त्याने राक्षसी माया पसरवून युद्धाला सुरवात केली, परंतु त्यांतही त्याला यश मिळाले नाही. शेवटी माघार घेऊन पळून गेला. अभिमन्यू कौरव सैन्याचा संहार करीत पुढे निघाला.

तेव्हां भीष्माचार्यांनी त्याला अडविले. त्याच वेळी अर्जुनदेखील मुलाच्या मदतीला धावला. भीष्माचार्यांबरोबर अनेक कौरव वीर होते. त्याचप्रमाणे अर्जुनाबरोबरही अनेक वीर होते. दोघांचे ते युद्ध म्हणजे प्रलयकाळ येऊन ठेपला की काय असे वाटू लागले.

दुसऱ्या बाजूने भगदत्त आणि श्रुतायूने आपल्या गजसैन्यासह भीमावर हल्ला केला. भीमाने गदा घेऊन रथातून उडी मारली आणि त्याला घेरून उभे असलेल्या हत्तींना आणि त्यांवर बसून आलेल्या वीरांचा



सहार सुरू केला. भीमासमोर गजसैन्याची धुळदाण उडाली आणि ते पळून गेले.

त्या दिवशी भीमाने भयंकर युद्ध केले. पांडवांच्या सैन्य.तले सहस्रावधी सैनिक देखील रणांगणार पडले आणि अनेक सैनिक पळून गेले. इतक्यात सूर्यास्त झाला आणि युद्ध संपल्याने सर्व आपापल्या शिबिरात निघून गेले.

आज भीष्माचार्यांचा भीष्मावतार पाहून पांडवदेखील कचरले. युधिष्ठिराच्या मनात विरक्ती उत्पन्न झाली आणि तो कृष्णाजवळ येऊन म्हणाला–"कृष्णा! आतां तूच सांग, आपली हार मानून स्वस्थ बसण्याशिवाय काही उपाय आहे का?"

परंतु कृष्ण त्याच्या मनाचे सांत्वन करीत म्हणाला–"तु इतकी काळजी करीत बसण्यात काही अर्थ आहे का? भीष्माचार्यांचा वध करण्यात अर्जुन असमर्थ ठरला तर मी स्वत: त्यांचा वध करीन. भीष्माचार्यांना वीरगती मिळाली तर तुला सोडून विजयश्री कोणाला माळ घालील? तुझा [illegible] अर्जुनाने मनापासून [illegible] तर भीष्माचार्यांचा वध करणे त्याला अशक्य नाही. ते त्याचे कर्त्तव्य देखील आहे."

ते ऐकून युधिष्ठिर म्हणाला–"भीष्माचार्य आमचे हितैषी आहेत. आमच्या विरुद्ध युद्ध करीत असले तरी आम्हांला विजय मिळावा, हीच इच्छा मनापासून ते करीत आहेत. तेव्हां त्यांचाच सल्ला आपण घेऊं या. त्यांचा वध कसा होणार हे तेच जास्त चांगले सांगू शकतील. अशा थोरपुरुषाचा वध आपल्याला करावा लागावा, ही केवढी लज्जास्पद गोष्ट आहे? हा काय क्षत्रिय धर्म झाला? या धर्माचे पालन करण्यात पापच पाप आहे, पुण्याचा लवलेशही नाही."

कृष्णाला युधिष्ठिराचे बोलणे आवडले. नाही. तरी म्हणाला–"भीष्माचार्यांचा वध कसा होईल, हे त्यांच्या तोंडूनच आपल्याला कळू शकेल. म्हणून आपण त्यांनाच जाऊन भेटू या."





मित्रभेद

[७]

कोष्टयाच्या बायकोची सर्व लबाडी देवशर्माने स्वत:च्या डोळ्यांनी पाहिली होती. त्याने सहज विचार केला–'स्त्रियांची जात किती धूर्त असते! त्यांच्या हुशारीसमोर बृहस्पती आणि शुक्राचार्यांनादेखील मान खाली करावी लागेल.'

तिकडे न्हावीण आपले कापलेले नाक हातात घेऊन घरी पोचली आणि आपल्या नाकाचे काय करायचे आणि आपली चूक कशी लपवायची या विचारात असता उजाडण्याची वेळ झाली.

इतक्यात न्हावी रात्रभर राजवाड्यात सेवेसाठी राहून उजाडण्याच्या सुमारास घरी आला आणि बाहेरूनच बायकोला म्हणाला–"अग ए! माझी धोपटी आणून दे. गावात हजामती करायला चार घरी जायचे आहे." न्हावीण जातीचीच वस्ताद होती. आतां नाक कापले गेल्याने ती जास्त सतर्क झाली होती. म्हणून तिने न्हाव्याच्या धोपटीतला फक्त एक वस्तरा काढून न्हाव्यासमोर फेकला. म्हणून न्हाव्याला राग आला. त्याने धोपटी मागितली होती, पण बायकोने फक्त एक वस्तराच पुढे केला होता. तो स्वभावाने तापटच होता. त्याने रागाने तो वस्तरा जोराने न्हावीणीकडे फेकला. लगेच आतून न्हावीण ओरडू लागली–"देवा रे देवा! वांचवा मला, या दुष्ट राक्षसाने माझं नाकच कापले."

आरडाओरडा झाला. राजाचे शिपाई धावले. त्यांनी न्हाव्याला खूप बडविले आणि त्याला अटक करून साक्षीसाठी न्हाव्याच्या बायकोला कापलेले नाक हातात



घेऊन बरोबर चलायला सांगितले. शिपायांनी न्हाव्याला न्यायाधिशासमोर हजर केले. न्यायाधिशाने चवकशी करून न्हावीणीच्या तोंडी सर्व गोष्टी कळल्यावर न्हाव्याला विचारले–"तू असला भयंकर अपराध करायला कसा काय धजलास?"

न्हावी मूर्खच होता. काय बोलणार? त्याला बायकोची बतावणी कळलीच नव्हती. न्यायाधिशाने त्या देशाच्या कायद्याप्रमाणे स्त्रीजातीविरुद्ध केलेल्या त्या भयंकर अपराधाबद्दल न्हाव्याला फांशीची शिक्षा सुनावली.

राजाचे शिपाई न्हाव्याला वध:स्थानाकडे घेऊन निघाले. देवशर्माला ते सर्व वृत्त कळले आणि न्हाव्याला वध:स्थानाकडे घेऊन जात असतां त्याने पाहिले. तो न्यायाधिशाकडे धावत जाऊन म्हणाला–"आपण या निरपराध न्हाव्याला विनाकारण भयंकर शिक्षा करीत आहां. मी खरी घडलेली गोष्ट जशी पाहिली तशी सांगतो. काही चूक नसता कोल्ह्याने, मी स्वत: आणि न्हाव्याच्या बायकोने, निरनिराळ्या प्रकारे कष्ट भोगले आहेत."

"ते कसे काय?" न्यायाधिशाने देवशर्माला विचारले.

देवशर्माने न्यायाधिशाला मेंढयांच्या झुंजीत मेलेल्या कोल्ह्याची गोष्ट, स्वत: तो सोने कसे घालवून बसला ती आषाढभूतीची गोष्ट आणि दारुड्या कोष्टयाची गोष्ट सांगितली.

न्यायाधिशाने, देवशर्माने सांगितलेले सर्व वृत्त ऐकले. तो तर चकितच झाला आणि त्याने न्हाव्याला माफ करून त्याच्या बायकोला तिच्या सर्व अपराधांबद्दल, तिला जन्मभर आठवण राहील अशी शिक्षा केली. त्याने तिचे कान कापवून तिला विद्रूप करून परत घरी पाठविले.

कोल्हा आणि न्हावी या दोघांना जी शिक्षा झाली ती पाहून देवशर्माला त्याचे सोने गेल्याबद्दल तेवढेसे दु:ख वाटले नाही. तो आपल्या मठात परतला आणि शंकराच्या [illegible]

म्हणाला–"महादेवा! तुझ्या कृपेने आम्हां तिघांपैकी मलाच कमीत कमी शिक्षा झाली आहे. रक्ताची तहान भागविण्याच्या प्रयत्नात कोल्हा स्वत:चा जीवच घालवून बसला. न्हावीण आपले नाक व कान घालवून बसली आणि माझे गेले ते फक्त सोने. यापुढे मला त्या सोन्याचा मोह उरला नाही..."

दमनकच्या तोंडी देवशर्माची गोष्ट ऐकून करटकाने विचारले–"बरे तर आपण काय करावे, म्हणतोस?"

दमनक म्हणाला–"आपला राजा चुकीच्या वाटेने चालला आहे. त्याला सरळ मार्गावर आणले पाहिजे. आपल्या राजाला कोणी चांगला सल्लागार मंत्री उरला नाही. साधे गवत खाणाऱ्या बैलाची दोस्ती करून आणि त्याच्या सल्ल्याप्रमाणे वागून शेवटी आपल्या राजाला गवतावर भूक भागवावी लागेल, नाहीतर उपाशी रहावे लागेल. त्याला या वाटेवरून पाऊल मागे घ्यायला सांगणे आपले कर्त्तव्य आहे."

"आपल्या सारख्या दुर्बळ प्राण्यांना ते कसे काय शक्य होईल?" करटकाने विचारले.

"शक्तीने जे जमत नाही ते युक्तीने जमते. विषारी सांपाला ठार करण्याकरितां



कावळ्याने सोन्याच्या हाराचा उपयोग नव्हता का केला?" दमनकाने विचारले.

"तो कसा काय?" करटकाने विचारले.

दमनकाने ती गोष्ट सांगितली:

सांपाला ठार करणाऱ्या कावळ्याची गोष्ट

एका गावी एक मोठे वडाचे झाड होते. त्यावर कावळ्यांचे एक जोडपे रहात असे. एक सांप त्यांची अंडी व पिले खात असे. त्या झाडावर राहणाऱ्या कावळ्यांना त्या जोडप्याची कीव वाटत असे. परंतु ते झाड सोडून जाण्याची त्यांची इच्छा नव्हती.

सांप नित्य झाडावर चढून येई आणि कावळ्याची अंडी व पिले खाऊन जाई. शेवटी

मादीला राहवले नाही. ती कावळयाला म्हणाली–"आपले एक देखील पिल्लू आजपर्यंत जगले नाही. पुढे जिवंत राहील याची काय शाश्वती? म्हणून आपण हे झाड सोडून दुसऱ्या झाडावर घरटे बांधू या."

ते ऐकून कावळा म्हणाला–"अग! आपण कित्येक वर्षे झाली. याच झाडाच्या आश्रयाला राहलो. म्हणून हे झाड सोडून जावेसे मला नाही वाटत. मूठभर गवत आणि चूळभर पाणी पिणारे हरीण इतर ठिकाणी राहून जगू शकेल. परंतु ते जंगलातले जिवाला वाटणारे सर्व धोके सहन करण्यास तयार असते. हरणासारखे बेअक्कल जनावर देखील आपले घर सोडून जात नाही, तरमग आपल्यासारख्या अक्कल असलेल्या प्राण्याने घर सोडून कां जावे? मी काही तरी युक्ती करून त्या दुष्ट सांपाचा कांटा कायमचा काढतो.

"तो भयंकर विषारी साप आहे, त्याला तू कसा काय ठार करणार?" मादीने विचारले.

दुसऱ्या कोणाकडून पारखून घेईन. राजनीति, धर्मशास्त्र वगैरेत विद्वान असा माझा एक मित्र आहे. त्याचा सल्ला घेऊन मी त्या सांपाला वाटेला लावतो." कावळा म्हणाला. असे सांगून कावळा निघून गेला आणि त्याचा एक मित्र कोल्हा होता त्याला भेटून त्याने त्याच्यावर आलेल्या प्रसंगाची गोष्ट सांगितली व त्याचा सल्ला विचारला. म्हणाला–"मित्रा! त्या सांपाचा कांटा दूर करून आपल्या पिलांना वांचविण्याला काही युक्ती सांग."

ते ऐकून कोल्हा म्हणाला–"मी एक छान युक्ती सांगतो. तुझ्यावरचे संकट टळलेच म्हणून समज. वाईट काम करणाऱ्यांचा शेवट नदीच्या काठावरच्या झाडासारखा आपोआप होतो. मागे एका बगळयाच्या मनाचे समाधान, सर्व मासे खाऊन झाल्यावरही झाले नाही तेव्हां त्याचा शेवट एका खेकडाच्या हाती कसा झाला, तुला माहीत नाही का?"

"तो कसा काय?" कावळयाने विचारले.



१४५. इंग्का देवालय

दक्षिण पेरू प्रांतात अँडीस पर्वतावरील प्रदेशात इंग्का जातीचे रेड इंडियन रहात असत. स्पॅनिश लोकांनी त्यांचा पराभव केला, तेव्हां ते रेड इंडियन जंगलात पळून गेले. या चित्रात या इंग्का जातीच्या लोकांचे देवालय आहे.

